

Újpesti

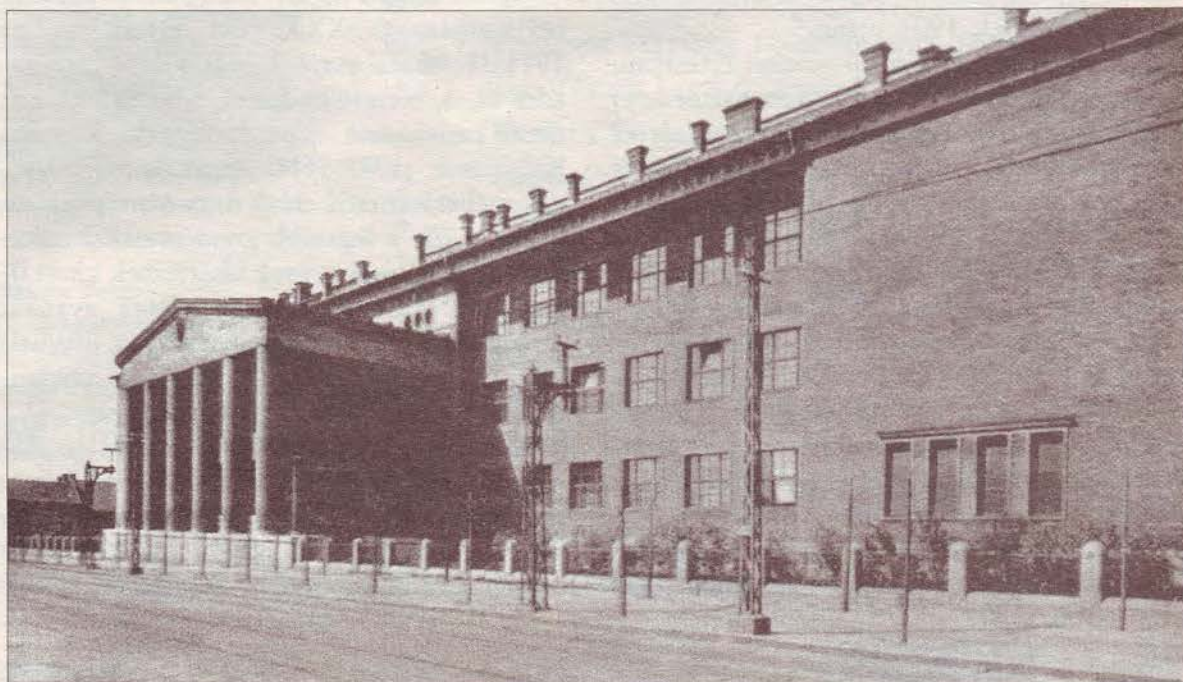
2004. szeptember XI. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

Valamikor hatodikos koromban lett életem része a Könyves. A nővérem iskolájaként, lefekvés utáni beszélgetésekben nőtt bennem egyre nagyobb. A tanárok szófordulataikkal, jellegzetes gesztusaikkal konkrét képként jelentek meg előttem. Tudtam, hol a biológia-előadó, hogy poros szagú a fizika, hogy a tornaterem ablakát háló védi. Mindent tudtam, amit érdemesnek véltem tudni. Lelki odatartozásom a felvételi napján végképp megpecsételődött. A vörös téglás épület pedig életem első igazi iskolaépülete volt. Nemcsak a szemet vonzotta. A lépéseim is szaporábbá váltak. Minél gyorsabban odaérni, beérni, részévé válni. S bent a nyugalom, a téglá-

épület diszkrét hűvöse. Másképp nem is lehetett: Könyves-diák lettem. Felidézhetnék rettegett dolgozatokat, pici diáklázadásokat. De nem ez a lényeges. A Könyves sokkal meghatározóbb számomra, mint bármi más. Megváltozhattak a tanárok, áthelyezhették az igazgatóhelyettesi irodát, a könyvtárat, a mögöttük levő mégis változatlan. Ezen nem változtat az sem, hogy a katedra túloldalán folytatom a Könyves-létet. Ez a hely egyszer kínálja magát, és örökre fogva tart. Bár új generációk kopatják padjait, a mentalitás változatlan. Az itt tanuló előbb könyvesessé, majd újpestivé válik. Szárnyat növeszt, kipróbálja magát, majd visszatér. Az alma mater pedig segít: ad s befogad. □ Cseri Bogáta

„Az ujbpesti gymnasium!”

„Alszik a leányzó, vagy talán meg is halt? Lesz-e gymnasium községünkben, vagy nem lesz? [...] Ha csak a Közművelődési Kör nem segít rajtunk. Mert benne összpontosul reményünk. Neki, mint a mozgalom elindítójának jogában áll a községi előljárásság kezéből kivenni az ügyet, melyet a hivatalos körök elaltatni készülnek. Vegye kezébe a kör a mozgalmat; indítsa meg újból az akciót, küldjön deputációt a miniszterhez, vagy kezdjen tárgyalást valamely szerzetes-renddel, esetleg magvalósíthatja Boros Mór dr. eszméjét? A magán-gymnasium létesítését.” (Ellenzéki Ujság, 1903. május 31.)

„Az ujbpesti gymnasium! [...] Az ujbpesti gymnasium ügyét senki sem tudta előbbre vinni, pedig Wolfner Tivadar országgyűlési képviselő még telket is ajándékozott erre a célra a községnek! [...] Ujbpestnek a legujabb statisztikai kimutatás szerint, még a hanyatlásnak ebben a szomorú időszakában is, 10.811 tanköteles gyermeke van, s [...] e tankötelesek közül a nyomorult közgazdasági viszonyok daczára is 550 fiu jár az ujbpesti állami polgári fiuiskolába, 698 fiu jár a felső elemi osztályokba, 139 jár a budapesti gymnasiumokba, 66 jár a székesfővárosi kereskedelmi iskolákba, 37 a magántanuló s még a vidéki gymnasiumok számára is jut az ujbpesti tanulni vágyó fiukból egykettő...” (Közérdek, 1904. május 5.)

„Van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur Ó nagyméltósága – a másolatban idecsatolt és Wolfner Tivadar urhoz intézett levelével – az ujbpesti állami gymnasium felállítását a jövő 1905-1906 tanévre elhatározta s ezzel a község kulturális fejlődését ismét egy nagy lépéssel előre vitte.” (Közérdek, 1905. március 30.)

„A fejlesztés alatt álló ujbpesti községi főgymnasium működését a beálló 1905/6. tanévvél kezd meg, melylyel kapcsolatban a következőkre bátorodom figyelmeztetni az érdekelt szülőket és gyámokat: 1. Az iskola év f. évi szeptember 1-én kezdődik s a következő év június hó végéig tart. Az évi tanfolyam a tanulmányok rendje szempontjából két félévre osz-

lik. Az első szeptember 1-től január 31-ig, a második február 1-től június 30-ig tart. 2. A beálló tanévben csak az 1. osztály nyílik meg. 3. A tanulók szabályszerű fölvétele szeptember 1; 2; és 3-án mindig 8-12 óráig d.e. történik (Attila utca 12.) [...] Kelt Ujbpesten, 1905. augusztus 15. Klima Lajos igazgató” (Ujbpesti Közlöny, 1905. augusztus 27.)

„A gymnasium céljaira vett ház vételárának kifizetése. Ujbpest város még a községi szervezet idejében 1907 évben megvásárolta az Apponyi Albert utca 6 számú házat 63.000 koronáért. [...] 1907 évben 29.600 korona fizettetett ki [...] A tanács legutóbb tartott ülésében a fennálló vételárhátralékot utalványozta, hogy így az ingatlant tovább bekebelezett adósság ne terhelje.” (Ujbpest, 1913. április 20.)

„Főgymnasiumunk új épülete e hét folyamán nyílt meg s a tanuló ifjúság már a muzsák e remek csarnokában – mely városunknak kiváló díszül szolgál – hallgatja a tudomány ígéit. Ugy látszik, hogy a háborus időkre való tekintetből az intézet ünnepélyes felavatása elmarad.” (Ujbpesti Hírlap, 1914. november 15.)

„Az ujbpesti m. kir. állami főgymnasium ifjúsága február hó 25-én a Közművelődési Kör helyiségeiben hangversenyt rendezett, mely úgy anyagilag, mint erkölcsileg szépen sikerült.” (Ujbpesti Közlöny, 1923. március 2.)

Az ujbpesti m. kir. áll. Könyves Kálmán reálgymnasium XXX. évi értesítőjét az 1934/35. iskolai évről Tamás Viktor igazgató adta ki. A könyvterjedelmű értesítő címlapja dicső emlékeztető nagy királyunk: Könyves Kálmánnak (1095-1116) életét és működésének méltatását tárja elénk nagy történelmi tudással. Célja a legszebb gondolatokkal telített cikknek, hogy a »sok kisértésnek kitett ifjúságunk mindenkör vezércsillaga gyanánt tisztelje a bölcs király erejének hitét, államalkotó koncepciójának nagyszerűségét, külpolitikájának kiegyensúlyozott józanságát«. [...] Akiket érdekel egy feladata magaslatán álló magyar középiskola egy évi iskolai munkássága, jóleső örömmel forgathatja az izlésesen kiállított évkönyvet.” (Palota-Ujbpest, 1935. július 27.) □ (Összeállította: Szöllősy Marianne)

Újpesti

2004. szeptember XI. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

**Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja**

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

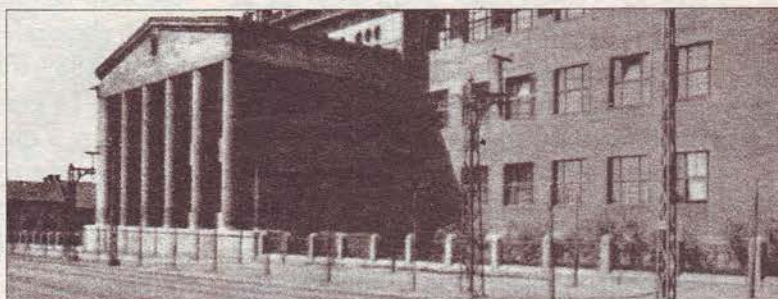
A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BAZSÓ GÁBOR *tudományos
munkatárs (Kulturális
Örökségvédelmi Hivatal)*
BERECZ ANDREA *tanár*
CSERI BOGÁTA *tanár*
FERICSÁN KÁLMÁN *tanár*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
OPAUZKI VIKTÓRIA *tanár*
DR. SZERÉNYI ANTALNÉ *tanár*
SZÖLLŐSY MARIANNE
helytörténetigyűjtemény-vezető
DR. VÉRTES LÁSZLÓ *őorvos,
orvostörténész*

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 231-3160, fax: 231-3161
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Laptevő: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: NAGY LÁSZLÓ

A Könyves Kálmán Főgimnázium (részlet)

1	CSERI BOGÁTA <i>„Valamikor hatodikos koromban...”</i>
	Múltidéző
2	„Az újpesti gymnasium!” Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány, dokumentum
4	FERICSÁN KÁLMÁN <i>A Könyves Kálmán Gimnázium alapításának története a levéltári adatok alapján</i>
8	BERECZ ANDREA <i>Babits és a Könyves Gimnázium</i>
	Közlemények
10	BAZSÓ GÁBOR <i>Káposztásmegyeri templomrom</i>
12	OPAUZKI VIKTÓRIA <i>Újpest bőripara – 1840–1945</i>
15	DR. VÉRTES LÁSZLÓ <i>A politikus Jókai Újpestért</i>
16	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Epizódok az újpesti bérkocsi-közlekedés múltjából – a 19. században</i>
18	IVÁNYI JÁNOS <i>Száz éve épült az Istvánutcai Főműhely</i>
23	DR. KRISKA GYÖRGY <i>„Virágcsodák” a Farkas-erdőben</i>
24	DR. SZERÉNYI ANTALNÉ <i>Népköltészeti emlék a múltból?</i>
	Híres újpestiek
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Wolfner Lajos</i>
	Interjú
28	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>A Könyves „családi” gimnáziumuk volt</i>
32	Helytörténeti hírek

A Könyves Kálmán Gimnázium alapításának története a levéltári adatok alapján

Előzmények és küzdelmek

A kiegyezés utáni ipari és az ehhez kapcsolódó jogi, közgazgatási, települési, kereskedelmi fejlődés, az örömdetes növekedő gyermeklétszám maga után vonta az oktatás, az intézményes nevelés magasabb szintre emelését is. Az elemi iskolák, a szakmai és polgári iskolák kialakítása után felmerült az igény Újpesten is egy gimnázium létesítésére. A nemes szándék azonban önmagában még kevés volt. Először a már működő magán fiú és leány polgári iskolák állami kezelésbe vételét kellett megoldani. Ezzel teremthetett meg annak lehetősége, hogy a község pénzéből gimnáziumot hozzanak létre.

1892. december 20-án a szülők ezen polgári iskolák államosításáról értekeztek. 1893. január 5-én ebben az ügyben Csepicsányi Béla gyógyszerész vezetett deputációt a miniszterhez. 1893. február 7-én a képviselő-testület is foglalkozott a kérdéssel. 1893. június 8-án Geduly Lajos evangélikus lelkész irányításával járt küldöttség gróf Csáky Albin kultuszminiszternél. 1893. október 8-án a képviselő-testületi ülésen Friedmann Ármán indítványozta a Bolla-féle iskola államosítását, esetleg állami középiskola felállítását.¹ Tóth József királyi tanácsos – a szakfelügyelő, azaz megyei tanfelügyelő – is támogatta az ügyet, majd Illek Vincze katolikus plébános is felkereste a minisztert. 1894. augusztus 24-én Tanos Pál jegyző javaslatára a képviselő-testület a gimnázium fokozatos felállítása mellett döntött, megszavazva 1200 Ft évi pénzsegélyt a létesítendő gimnázium felállítására, továbbá a község vállalta a tantermek berendezését is. Erről a 34 képviselő egyhangúlag szavazott.

Az alreáliskola ügye

Az 1891/92-es tanévben 4023 tanulót számoltak össze a nagyközségben. Gróf Csáky Albin kultuszminiszter ebben az évben javasolta egy

alreáliskola felállítását,² amelyet az újpesti vezetők nem tartottak elfogadhatónak, mert komolyabb elképzeléseik voltak. Az 1882-től működő leány, 1889-től működő fiú polgári iskolákba járó 10–14 éves gyermekek szülei ugyanis kérték, hogy a gimnáziumi továbbtanulás elősegítésére a latin nyelvet tanítsák a polgári iskolákban, amelyet 1897-től el is értek.

Középiskola azonban továbbra sem volt Újpesten.

Az újpesti községi gimnázium beindítása

1897-ben Greizinger István, a polgári fiúiskola igazgatója az általa vezetett intézmény évkönyvében érveket hozott fel iskolája bővítése vagy fejlesztése érdekében. Az újpestieknek azonban ekkor már nem lett volna elég egy „felfejlesztett” polgári iskola.

1898. október 20-án Wolfner Tivadar községi képviselő indítványozta egy „Újpesten létesítendő gymnasium megalkotását”.³

Az Újpesti Közművelődési Kör támogatásával 1903-ban Friedmann Ármán küldöttséget vezetett Berzeviczy Albert akkori kultuszminiszterhez, aki megígérte, hogy 1905-től gimnáziumot állít fel Újpesten. A küldöttség tagja volt dr. Ugró Gyula, a nagyközség főbírája, dr. Ladányi Zsigmond, az újpesti vágóhíd igazgatója és a Sonnenfeld család eddig még Újpest történetében nem ismert tagja. A kormány azonban csak akkor állított volna föl gimnáziumot Újpesten, ha a törvényhozás a költségvetést megszavazza.⁴ Mivel erre semmi remény nem volt, ezért Zsoldos László főjegyző vezetésével elhatározták, hogy a nagyközség a maga erejéből állít fel gimnáziumot, s az alapításra azonnal megszavaztak 6000 koronát. A gimnáziumi bizottság vezetője Zsoldos János lett. Meghívták Klima Lajost, Újpest város fiát, a nagyközség első telepítvényesének, Mildemberger Mártonnak az unokáját, aki a beszerce-

bányai főgimnázium tanára volt, és fölkérték a gimnázium szervezésére és vezetésére.

A nagyközség várossá fejlődéséhez jogilag nem volt előírva a gimnázium megléte, de a szükségét minden előretekinthető újpesti érezte. A korabeli érvek között Újpest területének jó fekvését, lakosságának nagy számát – akkor kb. 50 000 fő – és erős nemzeti érzelmeit hangoztatták, valamint azt, hogy a diákok Budapestre utazása naponta két órát vesz igénybe.

1905. szeptember 1-jén végre megnyílt a községi nyilvános gimnázium. Az intézmény az Attila utca 12. szám alatti bérelt házban kezdte meg működését, pontosan 14 évvel gróf Csáky Albin kultuszminister alreáliskola-állítási szándéka után. Egy tanterem, egy osztály, egy iroda, egy tanári és egy szertár volt az épületben. A szerény leltárral rendelkező iskolában hatvan tanuló kezdte meg tanulmányait. Az első tanév végén Klima Lajos, az intézmény első igazgatója Hangok az ifjúsághoz című írásában hirdeti meg pedagógiai ars poeticáját a tanulás szükségességéről. A gimnáziumi bizottság ebben a tanévben teljesen új felszerelést vásárolt. Még negyvenöt tanuló szeretett volna itt tanulni, ezért párhuzamos osztályt indítottak. A tűzfal áttörésével a szomszéd házban is megkezdődött a munka. Pályázat alapján a Király utca 34. szám alatt sikerült olyan létesítményt kialakítani, amelyben néhány évig nyugodt fejlesztés volt biztosítható. De már ebben az évben felmerült az alapigény: „...kívánatos lesz arról gondoskodni, hogy az intézet állandó, hivatásának s méltóságának megfelelő épületet és játszóteret kapjon”. Az első évben tehát 105 tanuló jelentkezett, beiratkozott 85 fő, akik a két első osztályban tanultak. A tanulók saját vallásukbeli templomokban istentiszteleten jelentek meg az év elején. 1905. július 31-én megválasztották Klima Lajost igazgatónak.

A helyhatósági jegyzőkönyvekben továbbbi fontos adatokat találhatunk a gimnáziumról. 1906. december 19-én a községi képviselőtestület az iskolai kiadásokat is tárgyalta. Itt szerepel a gimnázium és az elemi iskolák támogatása, amelyet a zeneiskola, a községi ipar- és rajziskola, a siketnéma-iskola segélye követ és az óvodák segélye zár le. Nagyon fontos adat, hogy a gimnáziumnak ebben az évben „IV. osztálya nyílik meg és az állam a gimnáziumot a jövő év folyamán még nem veszi át.”⁵ A háttérben

óriási szervezőmunka folyhatott. 1906. szeptember 20-án Klima Lajos gimnáziumi igazgató jutalmat kapott, amelyet többek között a községi gimnázium szervezéséért érdemelt ki.⁶ Ekkor választották ki a gimnázium számára megfelelő telket, mellyel – Klima Lajos szavait idézve – „Újpest századokra szóló, jónevű s népes középiskolát ad a nemzeti kultúrának”.⁷ Az új telek és épület ügyében a deputációt dr. Hédervári Lehel országgyűlési képviselő és Molnár Viktor államtitkár vezette. A község központi telket biztosított, „melyhez fogható – írta Klima Lajos igazgató az iskola értesítőjében 1907-ben – alig van Budapesten”. Ekkor fogadta el a kultuskormányzat azt is, hogy a község állandó évi hozzájárulás helyett egyszeri nagyobb összeggel – 20 000 koronával – járuljon hozzá az építkezéshez. Ekkor „a közoktatási kormány hajlandó az újpesti községi gimnázium államosítására”,⁸ azaz állami finanszírozására.

1907. január 19-én a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter levele alapján ismét a gimnázium telkéről tárgyaltak. Ez év április 25-én a gimnáziumi telek vásárlásához és a gimnáziumi hozzájáruláshoz szükséges kölcsönösszeg felvételéről készültek döntést hozni. Döntés azonban nem történt, a végleges határozathozatalra 1907. május 10-én került sor. A jegyzőkönyv rögzíti mind a telekvásárlással kapcsolatos állásfoglalást, mind pedig az ehhez csatlakozó pénzügyi kérdéseket.⁹ A Király utcai épületben párhuzamos osztályok nélkül a IV. osztály még elfért, de több már nem. Tornaterem nem volt, a Szűnyog-szigeten, az UTE-pályákon, illetve az U.R.A.K. (Újpesti és Rákospalotai Atlétikai Klub) sporttelepén játszottak a gyerekek, vagy az Erzsébet utcai elemi és a polgári lányiskola tornatermeit használták.

Dienes László grafikája 1934-ből

1907-ben az 1–4. osztályokba 282 tanuló szeretett volna beiratkozni. A rajztermet meg kellett szüntetni. Szerény, sőt mostoha körülmények között dolgoztak, de a vágy erős volt, hogy nyolcosztályossá fejlesszék a gimnáziumot.

Az Újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnázium fejlődése

1908. augusztus 12-én, rendkívüli közgyűlésen az időközben várossá lett Újpest polgármestere, dr. Ugró Gyula felolvastatta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 79430/1908. sz. alatt kelt leiratát, amelyben értesítették a város közönségét, hogy az újpesti községi gimnáziumot folyó év szeptember hó 1-jén állami kezelésbe vették. Ekkor jelentette be a polgármester, hogy a minisztériumtól azt az ígéretet kapta, amely szerint a hozzájárulási összeget, 20 000 koronát csak a főgimnázium épületének elkészülte után kell befizetni. Egyben bejelentette azt is, hogy Klima Lajost, az intézet eddigi vezetőjét a főgimnázium igazgatójának nevezték ki. A vita eredményeként három tanév után a Löwy (ma: Venetianer) utcában álló Bencze-féle házba költözött a gimnázium. 1908. szeptember 1-jén került állami gondozásba az intézmény, és 1909-ben hat osztállyal bővítették. Udvar és nagy játszótér állt a rendelkezésükre. „A gimnázium most csak ideiglenesen a városi tisztviselői nyugdíjalap házában van elhelyezve...” – tudjuk meg Borovszky Samu könyvéből.¹⁰ De az új épület létesítése változatlanul foglalkoztatta a vezetőket.

„A gymnasium építésének folytonos elodázása szinte érthetetlen akkor, a midőn a város a maga részéről megtett mindent, amit tőle követeltek...” – hangzott fel a kritika. A telek és pénz már megvolt. A jegyzőkönyv szerint: „...városunk intellektuális ereje szinte követelőleg léphetne fel. Ily irányú mozgalmat már az Újpesti Közművelődési Kör is akart kezdeményezni...”¹¹ A gimnáziumi tanács vette kézbe a sürgetés ügyét. Tíztagú deputációt küldtek gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, majd Lukács László pénzügyminiszterhez, akit a jegyzőkönyv az építkezés legnagyobb kerékkötőjeként jellemzett. Egyhangú döntést hoztak.

Az építkezés megkezdését azonban későbbi időre kellett halasztani.

A gimnázium azonban már működött. Az 1910/11-es tanévben kezdte meg a munkát a Mátyás Király Ifjúsági Önképző Kör. 1911-ben a Löwy utca 12. szám alatti (a mai Venetianer utca és Deák utca sarkán álló) épületben vált teljessé a gimnázium, tehát hét év alatt épült ki a nyolcosztályos gimnázium, mert korábban a II. és a III. osztályokat egyszerre indították. Az első érettségiig a tanulók száma 600 fő volt. Ebben az évben június 8-án tartották a házi tornaversenyt, amely akkor még valamennyi sportág gyűjtőneve volt. Az évkönyvekben pontos adatokat találunk a végzett munkáról, a tananyag elsajátításának eredményeiről.

A Könyves Kálmán Főgimnázium épülete

A városi tisztviselők nyugdíjalapja tulajdonát képező Löwy utcai bérház sem felelt meg az igényeknek. 1912. szeptember 19-én rendkívüli ülésen Hoffer Mihály gazdasági tanácsos a magyar királyi állami főgimnázium telkének kiegészítése tárgyában előadta, a főgimnázium igazgatósága értesítette a várost, amely szerint az épület munkálatai a közeljövőben megkezdődnek. Azonban a telken, ahová a gimnázium épületét szándékoztak felépíteni, a mai Könyves Kálmán Gimnázium helyén, a városi tűzoltóság laktanyája és a város gazdasági udvara volt. Mindenekelőtt ezek áthelyezéséről kellett sürgősen gondoskodni. Erre a célra kiszemelték egy telket a Nyár utca és az Apponyi utca sarkán, a mai Berda József lakótelep egy részén, de a szükséges épületek emelése túl hosszú időt igényelt. Ezért a polgármester és az igazgató arról tárgyaltak, hogy használhatnák-e a meglévő laktanyát és egyéb épületeket, amíg a gimnázium épülete elkészül. A tárgyalásokat rögzítő levelezésből ismertük meg a részleteket. A minisztérium Töry Emil és Pogány Móríc műépítészeket bízta meg a tervrajzok elkészítésével, akik sürgették a telek helyszínrajzi vázlatának kiadását. A tűzoltókaszárnya lebontása tetemes összegbe került volna a városnak. Klima Lajos igazgató ezért azt javasolta, a laktanya épületét hagyják meg a gimnázium épületének felépítéséig, de az épületet ne az Apponyi utcai vonalon, hanem az István úti vonalon, a mai Tanoda

téren emeljük. Ehhez a telek István úti vonalát néhány öl szélességű területtel kellett kiegészíteni, amely csak testületi döntés után volt kivitelezhető. Így a villamosvágány mentén a szükséges területet megkapták, a tűzoltólaktanya pedig legkésőbb 1914. szeptember 1-jéig megmaradhatott. Ezzel a gimnázium későbbi fokozatos területi fejlesztése is biztosított volt. A korábbi elképzelések szerint az ifjúság részére sporttelep és fürdő létesítését is tervezték. Az új épület elkészítésének határidejét 1914. szeptember 1-jére tűzték ki. A terület mérete 2169 négyszögöl volt. A gyáraktól távol eső, központi fekvésű, négy utcával határolt terület ideálisnak bizonyult. Az egyéni és eredeti megoldással készített tervek szerint kétemeletes, az utcai frontján 105 m hosszú épület kivitelezésére készültek. Újpest városa 283 830 korona hozzájárulást fizetett. Az építkezéshez 132 000, majd 800 000 korona volt az országos költségvetésben. Az állam és Újpest önkormányzata „évszázados intézményt” szándékoztak létesíteni.¹²

A főgimnázium első tantestülete

Az iskola az 1911/1912. tanévben vált érettségit adó, nyolcosztályos intézménnyé. Az igazgatóval együtt ekkor tizenhármas „rendes”, három „helyettes tanár”, egy „rendes tornatanár”, egy „énektanító” és a hitoktatók alkották a tantestületet. Az igazgató, a már emlegetett Klima Lajos, előző munkahelyén, Besztercebányán szerkesztette a helyi újságot és az általa alapított Havi Szemle című irodalmi folyóiratot, megírta a Mesék és mondák Ovidius világából című könyvet, írt útirajzokat és meséket. Dékáni Árpád iparművész, rajz szakos tanár megteremtette és propagálta a halasi csipkét, a latin szakos Fischer Izidor, aki korábban a Wolfner családnál volt nevelő, s maga az újpesti szabadkőműves-páholy titkára volt, klasszika-filológiával és művészetelmélettel foglalkozott. Szigeti Gyula a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából görög szótárt állított össze. A földrajzot és a történelmet Hendel Ödön tanította. Hendel nagy tisztelője volt az olasz történelemnek és kultúrának, kiválóan beszélt olaszul, az 1913/14-es tanévben aztán állami támogatással Olaszországba utazott, s a Dizionario del Risorgimento Italiano című történelmi szaklexikon számára meg-

írta az olasz szabadságharc magyar hőseinek élettörténetét; rendszeres olvasmánya volt Dante műve, az Isteni Színjáték. Az éneket Erkel Ferenc unokája, Erkel Sándor karnagy tanította.¹³

Az 1911/12-es tanévben 11 diák tett sikeres érettségi vizsgát, valamennyien folytatták tanulmányaikat. A következő évben már két leánytanuló is érettségizett, Székely Alice és Venetianer Piroska.

Az Újpesti Magyar Királyi Állami Főgimnázium az 1921/22. tanévben vette fel Könyves Kálmán király nevét. □

¹ Az újpesti m. kir. állami polgári fiúiskola értesítője az 1894–1895. iskolai évről. Közzéteszi Greizinger István igazgató. Újpest, 1895. 15. old.

² A miniszteri levél másolata a Fővárosi Levéltárban található. – Újpest nagyközség előljáróságának iratai. Általános közigazgatási iratok. 1892. 7. doboz. V. 673/c – 59-5091.

³ Újpesti Elöljárósági ülésjegyzőkönyv. 1. kötet. V. 673/316. sz. bejegyzés. (Fővárosi Levéltár)

⁴ Az újpesti községi nyilvános gimnázium értesítője az 1905–06. tanévről. Közzéteszi Klima Lajos kir. igazgató. Újpest, 1906. 47. old.

⁵ Újpest nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyvei. 10. kötet (1906. dec. 19.), 55. old., 38–41. pont (Fővárosi Levéltár)

⁶ Újpest nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyvei. 10. kötet (1906. dec. 20.), 80. old., 295. pont (Fővárosi Levéltár)

⁷ Az újpesti községi nyilvános gimnázium értesítője az 1906–07. tanévről. Közzéteszi Klima Lajos kir. igazgató. Újpest, 1907. 55. old.

⁸ Újpest nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyvei. 10. kötet (1906. dec. 20.), 80. old. (Fővárosi Levéltár)

⁹ Újpest nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyvei. 10. kötet (1907. ápr. 25.), 159. old. 77. pont (Fővárosi Levéltár)

¹⁰ Borovszky Samu (főszerk.): Magyarország Vármegyéi és Városai. Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye. Budapest, é. n., II. kötet, 491. old.

¹¹ Újpest város képviselő-testületének jegyzőkönyvei. 15. kötet (1911. máj. 11.), 178. old., 205. pont (Fővárosi Levéltár)

¹² Újpest város képviselő-testületének jegyzőkönyvei. 16. kötet (1912. szept. 19.), 810–814. old., 455. pont (Fővárosi Levéltár)

¹³ A tantestületre vonatkozó adatok forrása: Nádas József Gyula: Történelmi arckép a Könyves Kálmán Gimnáziumról (In: A Könyves Kálmán Gimnázium jubileumi emlékfüzete, 1980. 7–8. old.) és Éder Zoltán: Régi napok illata. Babits tanulmányok című könyve (Budapest, Mundus Kiadó, 2002. 65–69. old.)

Babits és a Könyves Gimnázium

Babits Mihály tanári pályájának negyedik állomása volt az újpesti állami főgimnázium. 1905-ben mint frissen végzett magyar-latin szakos gyakorló-éves tanár Bajára került, majd Szeged a következő állomás. 1908-ban kapta meg „rendes tanár”-i kinevezését Fogarasra, a Kárpátok délkeleti csücskébe. „Úgy érzem magamat, mint Ovidius, mikor Tomiba készült” – írta még Szekszárdról Juhász Gyulának. A hároméves számkivettség irodalmi munkássága szempontjából termékeny időszak volt. Hozzáfogott Dante fordításához, görög auctorokba merült. Nevét is ekkor kezdik megismerni, elsősorban A Holnap antológiából, s ennek nyomán Babits már a Nyugat 1908-as évfolyamában megjelenik. A folyóirat kiadásában látott napvilágot első két verseskötete, a Levelek Iris koszorújából (1909), majd a Herceg, hátha megjön a tél is! (1911).

A hírnév és a baráti segítség végül kiment a fogarasi magányából. 1911-ben a fővárosba, pontosabban annak közelébe, Újpestre kerül, kinevezett – vagy ahogyan akkor mondták – „rendes tanár”-ként. Az Újpest cí-

mű lap 1911. augusztus 13-án a következőképpen kommentálja az áthelyezés hírére: „Babits Mihályt, a kiváló költőt, mint azt a hivatalos lap jelenti, a fogarasi főgimnáziumtól a közoktatásügyi miniszter az újpesti állami főgimnáziumhoz helyezte át. Ezt a hírt örömmel kell fogadni, mert nemcsak hogy gimnáziumunk Babits Mihályban kiváló tanerőt fog nyerni, hanem városunk egy olyan polgárt, akire méltán büszke lehet majd.” A költő áthelyezéséről hírt adott az Újpest és Vidéke, az Újpesti Figyelő és az Ellenzéki Hírlap is.

A gimnázium akkor a Venetianer és Deák utca sarkán lévő épületben működött. Babits a felső négy osztályban magyar irodalmat tanított heti három órában, latint a hetedik osztályban, s ennek egyben osztályfőnöke is volt. Ezenkívül ő vezette az önképző kört is.

Tanártársai közül a történelem-földrajz szakos Hendel Ödön állt hozzá legközelebb. Barátságukat mélyítette az is, hogy Hendel, régi újpesti család leszármazottjaként, a város kiváló ismerője volt, így fontos adatokkal járult hozzá később az itteni élményeket is felhasználó regény, a Kátyavár megírásához.

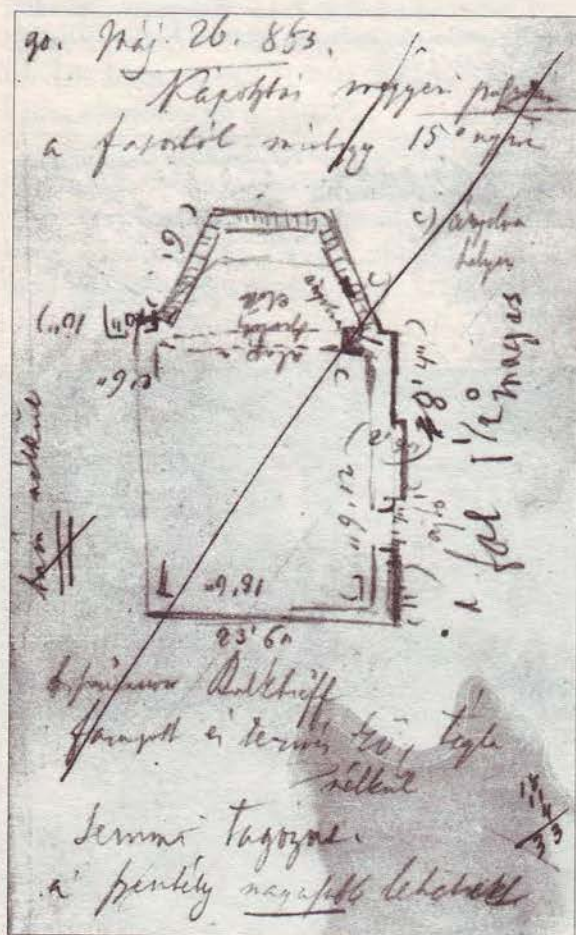
Babits Mihály érettségiző tanítványai, az újpesti állami főgimnázium tanulói körében

A falmaradvány a Váci út keleti oldalán, a Megyeri csárdától nem messze, az uradalmi téglagyár – 1952 óta oxigéngyár, ma Messer Hungarogáz Kft. – területén állt. A Magyarország első katonai felmérésén (1783) ezen a területen ábrázolt domb tetején látható egy fekete folt, ez jelölheti a romot. Rómer Flóris, a magyar régészet alapító atyja 1863-ban lerajzolta és leírta a templomromot, majd a következő évtizedben Arányi Lajos patológus-professzor, műkedvelő régész a kultuszminiszter megbízásából mérte fel a Budapest környéki középkori emlékek sorában. Rómer a rom helyét a következőképpen határozta meg: „A káposztásmegyeri pusztán, a fasortól mintegy 15 ölnyire áll a keletelt kápolna.” A fásor azt az utat szegélyezhette, amely Rákospalotáról a káposztásmegyeri majort érintve vezetett a csárdához. Az utat jelölte az említett első katonai felmérés, és jelölték a területet ábrázoló 19. századi térképek. A fásor az első világháború után szűnt meg, amikor a major és a Váci út közötti területet felparcellázták. Arányi Lajos a templom helyét a Dunához, illetve a Megyeri csárdához viszonyítva adta meg: „a káposztás megyeri csárda közelében, mintegy 100 lépésnyire a Dunától, szerény dombocskán áll”.

Rómer megbízhatóbb vázlata alapján a romról a következőket lehet tudni: téglalap alaprajzú templomhajóhoz a hajónál alig keskenyebb, sokszögű, valószínűleg támpillérek nélküli szentély csatlakozott. A bejárat a déli oldalon nyílt. Alaprajzi formája alapján az épület a 13. századra datálható. A szentély déli oldalán fülke lehetett.

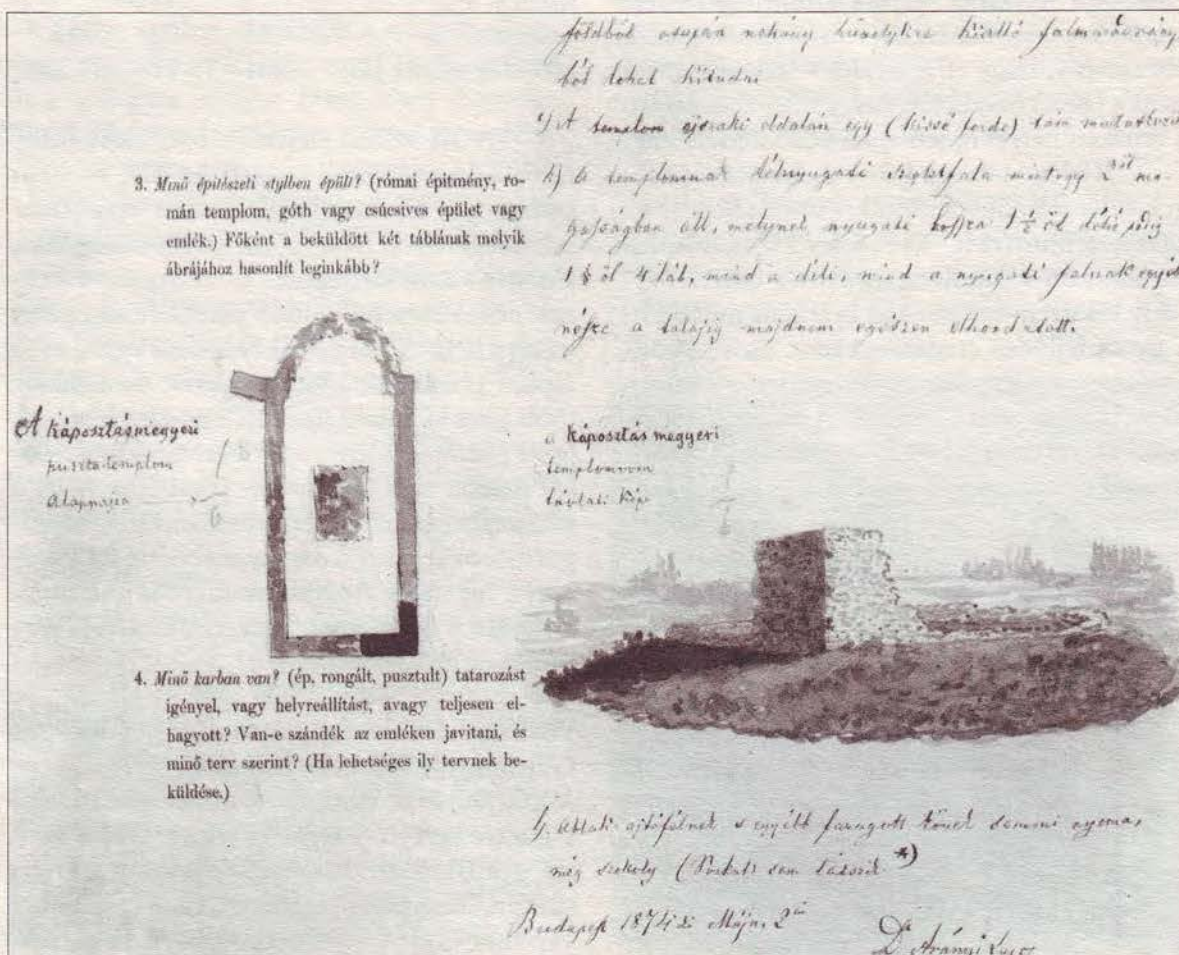
Arányi Lajos 1874. május 2-án a maradványokról részletes leírást adott a Műemlékek Országos Bizottsága által rendszeresített műemléki törzsisven, amelyet a lap alján színezett alaprajzzal és akvarell távlati képpel egészített ki. Utóbbi a templom délnyugati sarkának még kb. 3 m magasan álló maradványát ábrázolja. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tervtárában őrzik a kockás lapon

Rómer Flóris feljegyzései

felvett ceruzás vázlatot is. A két történész által feljegyzett, illetve rajzban rögzített adatok több ponton ellentmondásban állnak egymással. A megadott méretek közötti különbséget és a szentély formájának eltérő értelmezését a 10 év alatt bekövetkezett erodálás magyarázhatja. Rómer 1863-ban még ámpolnafülkét tudott megfigyelni a szentély déli falában, továbbá a hatszög három oldalával kialakított sajátos szentélyformát is rögzíteni tudta. Arányi 1874-ben a szentélyt csak halványan rajzolta meg, félköríves formában. Valószínű, hogy 1874-ben a szentélynél csak az alapozás minimális maradványa vagy már az sem volt látható, az ábrázolt forma a felmérő hipotézise. A hajó déli falán Rómer idejében még látszott a bejárat, és a rajz széles falvastagítást is jelöl, amely valószínűleg kapurizalitra (előreugró homlokzat-részre) utal. 1874-ben már csak a kaputól nyugatra eső falszakasz állt, igen leromolva.

A megadott méretek közötti különbségre nem lehet egyértelmű magyarázatot találni. A hajó külső mérete Rómernál 26' 6" (8,4 méter) x 23' 6" (7,4 méter), Arányinál 8 öl (15 méter) x 4 öl (9,5 méter). Lehet, hogy Arányi a szentély keleti falának nyomát értelmezte a diadalív vonalaként, és ezért rajzolta hosszabbra a templomhajót. Bonyolítja a problémát, hogy Arányi a tisztázaton jelöl egy olyan falat, amely sem a vázlaton, sem Rómernál nem szerepel. A hajó keleti sarkához kapcsolódó ferde falat sekrestye maradványának lehetne gondolni, ha nem kérdőjeleződne meg a rajz megbízhatósága. A hajó közepén Arányi „sírbolt nyoma”-ként értelmezett valamit, amit a rajzon téglalap alakú, folttal jelölt. Ez a folt a tisztázaton a vázlatához képest nyugatabbra került. Ez ismét arra figyelmeztet, hogy a rajzot fenn tartással kell kezelni. □

Dr. Arányi Lajos vázlata

Újpest bőripara – 1840–1945

A címben jelzett két szó sokáig elválaszthatatlan volt egymástól. Újpestről nem lehetett beszélni a bőripar nélkül – a magyar bőriparról pedig Újpest említése nélkül. A települést két alapiparág tette naggyá – a bőr- és a faipar. Amíg a bőrgyártás és -feldolgozás kézműipari tevékenység volt, Magyarországon hagyományosan fejlett volt ez az ágazat. Újpest helyzete ebből a szempontból is rendhagyó: itt a település méretéhez, lélekszámához és iparszerkezetéhez viszonyítva is jelentős volt a bőripar szerepe. Az első Újpestre költöző telepések között meglepően sok volt a tímár. 1834-ben Löwy Izsák, 1836-ban Neuschloss Bernát, 1840-ben Wolfner Gyula (Julius Wolfner) telepedett ide. Kedvező volt számukra az a körülmény, hogy ez a terület viszonylag távol esett a lakott helyektől, és így nem volt zavaró a tímárműhelyekre jellemző kellemetlen szag.

1840–41-ben a Löwy és Neuschloss cégek súlyos csődbe kerültek, ennek ellenére az ágazat fennmaradt. 1840-ben 15 vállalkozás foglalkozott valamilyen formában bőrrrel. Néhány kis üzem hamarosan gyárként működött a gyors fejlődés eredményeként, és a századfordulón – több kis üzem mellett – három nagy bőrgyár volt Újpesten. A bőripari vállalkozások száma a lakosság számának gyarapodásával együtt nőtt, a munkaképes korú lakosság az alábbi bőripari szakmák között oszlott meg:

Iparág megnevezése	Iparosok száma		
	1840	1910	1930
bőrgyáros		6	16
bőröndös		3	5
bőrfestő	1	4	1
bőrkereskedő		6	18
csizmadia	3	6	3
cipész	5	169	433
cipőgyár			6
cipőkereskedő		4	22
kesztyűs	1		6
kordovánfestő		1	
szíjgyártó	1	8	12
szőrtisztító			2
szőrmegvár			2
szűcs			11
tímár	3	17	9
összesen:	15	23	546
lakosság száma (fő)	101 55	179 67	283

A 20. század elejétől a bőrgyárak fokozatosan kiszorították a tímárságokat, és a hagyományos bőrösszszakmák mellett újak jelentek meg. Ilyen volt pl. a bőröndösszakma, amely a vasúti közlekedés és az utasok számának növekedéséből adódó piaci lehetőségeket használta ki. A bőrgyárak fejlődése egyre több újpesti polgárnak adott kenyeret, és családok több generációja dolgozott egy-egy híres újpesti gyárban. Végül is a tímárságokra a halálos ítéletet az a körülmény jelentette, hogy a készítmények iránt megnőtt a kereslet, az importbőrökkel csak a nagyipar vehette fel a versenyt, így a kis tímárságok fokozatosan megszűntek. A bőriparban a nagyvállalatoké lett a meghatározó szerep.

Wolfner Gyula és Társa Bőr-, Cipő- és Gépszíjgyár Részvénytársaság

A nagysurányi eredetű Wolfner család első Újpestre települő tagja Wolfner Gyula volt, aki gyapjúmosó vállalkozásba fogott a Duna partján, nagyjából ugyanott, ahol a későbbi Wolfner Gyár felépült. Engedélye 1840. február 24-i keltezésű. (Társaság volt a vállalkozás-

Wolfner Bőrgyár

ban Albert Necker.) 1841-ben már 8-10 fővel termeltek, és gyapjúmosás mellett tímársággal is foglalkoztak. Ekkor csatlakozott hozzájuk Wolfner Lajos, Gyula testvére is, és létrehozták a Wolfner Gyula és Tsa. Közkereseti Társaságot.

Első termékük a birkabőrből készített szattyánbőr volt. Az új gyár nagyon gyorsan fejlődött, fokozatosan az egész országra kiterjedtek üzleti kapcsolataik. 1869-ben már saját hajójuk szállította a nyersanyagokat és késztermékeket a Dunán, és bevezették gyárukba a lóvasút iparvágányát is. A következő évtizedekben külföldön is terjesztették termékeiket, s így hamarosan München, Frankfurt, sőt London is megismerhette a Wolfner márkanévet. 1873-ban a tönkrement Első Magyar Bőrgyár Rt. megvásárlásával a legnagyobb bőrgyár lett az országban. A rohamosan fejlődő üzem irányításában fontos szerep jutott Wolfner Lajos fiainak (József, Nándor, Tivadar és Gyula), mivel Wolfner Gyulának nem voltak gyerekei. Fontos évszám a gyár életében 1884, amikor elnyerték a magyar állami címer használatának jogát, majd 1898, amiktől a „Magyar Királyi Honvédség Egyetlen Bőr-Hadfelszerelési Gyára” néven termeltek.

Az üzem első számú terméke a talpbőr volt, ebből szállítottak sokat a hadseregnek is. A századfordulón a gyár kb. 1000 embert foglalkoztatott. Újabb és újabb modern gépeket vásároltak, Újpesten elsőként vasúti iparvágányt létesítettek, sőt még az 1894-ben bekövetkezett tűzvész sem tudta hátráltatni a fejlődést. A kb. egymillió forintnyi kárt a biztosító megtérítette, s a gyorsan újjáépülő üzem modernebb volt, mint valaha. Közben egyre szélesebb lett az alapanyagok és a késztermékek listája.

Az 1896-os millenniumi kiállításon aranyérmet nyert a cég. Övék volt a teljes magyar bőrexport 30-40%-a. (1901-ben az angol hadseregtől is kaptak megrendelést.) A cég fejlődése töretlen a balkáni háború, majd az első világháború alatt. Ekkor csak hadifelszerelést gyártottak, több mint 2000 embert foglalkoztattak, és újabb üzemrészeket építettek.

A világháború után újabb gyártmányok (krómbőr, lakkbőr), újabb gépek, s egy újabb tűz (1920) utáni újjáépítés jellemzi a húszas éveket. Az első világháborúnak „köszönhető”

a cipőgyártás megindítása is, az első termékek kizárólag bakancsok, illetve csizmák voltak.

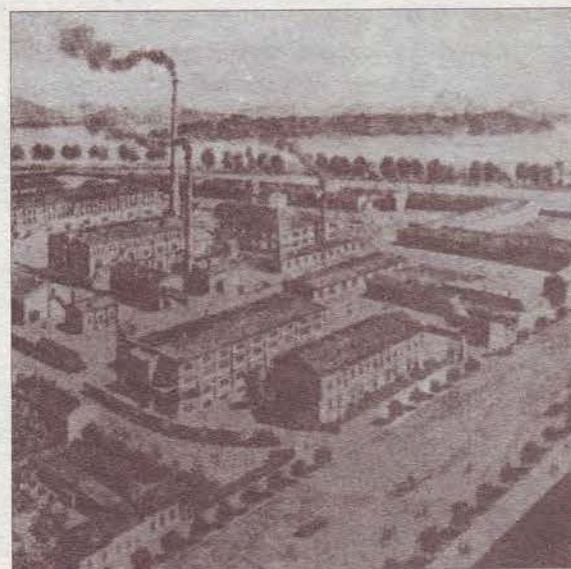
1927-ben kezdték meg korszerű technológiával (ragasztott és flexivarrott talp) a cipőgyártást. A gyár termelése az 1930-as években volt a legnagyobb, amikor 650 fő foglalkoztatásával 2000 pár polgári cipőt és 1000 pár katonai bakancsot gyártottak évente. Ez a teljesen elkülönült épületben működő cipőgyár a későbbi Duna Cipőgyár elődje.

A termelés a maximumát 1935–37 között érte el. Az üzem termékei közül a legjelentősebbek a talpbőr és a gépszíj. A 7000 tonna talpbőr és 3000 tonna felsőbőr az ország termelésének 35%-át jelentette. Világmárka volt ez időben a Wolfner gépszíj.

1937-ben a közkereseti társaságot részvénytársasággá alakították (9 millió pengő alaptőkével). A második világháború előtti utolsó békeévben, 1938-ban összesen 1402 munkást, ezen belül 1119 férfit és 283 nőt foglalkoztatott a gyár. A második világháború már nem volt jó hatással a cégre, problémák voltak a nyersanyagellátással és az energiaellátással is. 1943-tól csökkent a termelés, majd a gyárból jelentős készleteket nyugatra hurcoltak. 1944 végén a termelés leállt.

Mauthner Testvérek és Társai Rt.

A gyárat alapító Mauthner család igazi „bőrösdinasztia”. Korábban bőrkereskedéssel foglalkoztak, ezért ez a gyár nem a szokásos fej-

A Mauthner Bőrgyár

lődési utat járta be, hanem bőrnagykereskedőként kezdtek el „mellékesen” bőrgyártással foglalkozni. Az alapítás éve 1887. Mauthner Mihály és Lipót voltak az alapítók, az üzletvezetésben azonban mindvégig Mihály szerepe volt a jelentősebb. Mivel a bőrgyártás jobban jövedelmezett, 1887-ben szakítottak a bőrkereskedelemmel, és megvették a Jordán Károly-féle bőrgyárat a Váci út 40-ben.

Hamarosan az ország egyik jelentős vállalata lett a Mauthner-gyár. A millenniumi kiállításon ezüstérmét nyertek a gyár termékei (fénybőr, talpbőr, talpkrukon, gépszíjbőr). 1902-ben ebbe a gyárba is eljutottak a vasút iparvágányai. 1921-től a bőr továbbfeldolgozásával is foglalkoztak: létrejött a MATU Cipőgyár (MAuthner+TUrul). Napi 1000 pár lábbelit állítottak elő! 1921-ben alakították át a gyárat részvénytársasággá, melynek a család mellett Wiegner Antal ügyvezető igazgató is tulajdonosa lett. A harmincas években beszüntették a lábbelik gyártását, ehelyett még több gépszíjat állítottak elő. Újdonság volt 1933-ban, hogy a Balkánról vásárolt juh bőrből kesztyűbőr gyártását kezdték meg, majd kész kesztyűket is készítettek. E két utóbbi termékből jelentős volt a gyár exportja is. (Anglia, Svédország, Hollandia, Japán, Kína, Norvégia). Ez volt a termelés szerkezete a második világháborúig.

Hirsch A. Jakab Bőrgyár

A Hirsch család a 19. sz. közepétől bőrkereskedelemmel foglalkozott Pesten, a Belvárosban. Hirsch Jakab fia, György kezdett bőrgyártásba Újpesten, miután felhagyott a bőr-

Az egykori Wolfner Bőrgyár épületében működik a MEO Kortárs Művészeti Gyűjtemény (Fotó: Zalka István)

kereskedelemmel. Kezdetben 10-12 emberrel és leselejtezett gépekkel gyártottak kesztyű- és díszmüzbőröket.

A világválság a gyártmányszerkezet átalakítására készítette az üzemet, így főleg juh- és kecskebőrből készült díszmű-, kabát- és bélésbőröket gyártottak. Újpesten fokozatosan terjeszkedtek, új épületeket emeltek. Igazi gyárnak 1940-től nevezhetjük, amikor is egy háromemeletes épületben már a hazai kecskebőrök 65%-át dolgozták fel. Közben működött saját bőrárúházuk a Károly körút 24. sz. alatt. A gyár a második világháborút kisebb sérülésekkel átvészelte.

Csillag Tibor és Tsa Kt.

Csillag Tibor és Gáspár Ignác 1928-ban hozták létre üzemüket, azzal a céllal, hogy Magyarországon addig nem gyártott bőrfajtákat gyártsanak, főleg németországi tapasztalatok alapján. Alapanyagként lőbőrt (később számbőrt is) használtak, mellyel a drágább kecskebőrt helyettesítették. A fokozatosan gyárrá fejlődő üzem 1940-től emeletes épületben állította elő speciális, divatos, ezért keresett termékeit (pl. litografált bőrök, gyík- és krokoutánczat).

A második világháború természetesen véget vetett a divatcikkek gyártásának, és a hadsereg számára kellett termelniük.

*

Újpesten 1945. január 10-én ért véget a második világháború. Ezt követően aránylag gyorsan újraindult a termelés a bőrgyárakban. 1948. március 26-án valamennyi újpesti bőrgyárat államosították, a tulajdonosok többsége külföldre távozott. Az államosítás névváltoztatással is járt, így lett a Wolfner Bőrgyárból Táncsics Bőrgyár illetve Duna Cipőgyár, a Mauthner Bőrgyárból Újpesti Bőrgyár, a Hirsch Bőrgyárból Díszműbőrgyár, a Csillag Bőrgyárból pedig Finombőrök Gyára. Az ezt követő négy évtized önálló fejezet az újpesti bőrpar történetében; a szovjet, illetve KGST piacra való termelés egy másik elemző írás témáját adja. A szocialista nagyipari módon működő üzemek sorsa a rendszerváltással végleg megpecsételődött, a gyáreépületek ma már Újpest ipartörténeti mementói. □

DR. VÉRTES LÁSZLÓ

A politikus Jókai Újpestért

Jókai Mór, a Szabadelvű Párt parlamenti képviselője, 1872. április 12-én Újpest ügyében interpellált a tisztelt házban. A talán legkedveltebb magyar író politikusi pályája kevésbé ismert. Még kevésbé ismert az a tény, hogy településünk ügyében is felszólalt az országgyűlésben.

A korábbi márciusi ifjú, Petőfi egykori barátja, a kiegyezést követően kapcsolódott be igazán az országos politikai életbe. Gróf Tisza Kálmán híveként, ahogy akkor nevezték, mamekként támogatta a kormánypártot, hadrendbe állítva írói népszerűségét is. A parlamentnek a millennium évéig, 1896-ig tagja maradt. Számos ügyben állt ki az igazság mellett, ékesszólása sikeres politikussá tette.

1872-ben az újpesti kikötő ügyében szólalt fel a tisztelt házban. A kikötőt korábban

a folyami hajók téli tárolóhelyének építették. A Clark Ádám tervei szerint, gróf Széchenyi István elképzelése alapján kialakított zárt öböl ekkorra már eliszaposodott. Amint Jókai mondta, „pokolbeli és dögletes bűzöket terjesztett”, a víz „évről évre posványosabbá lett, elannyira, hogy annak kigőzölgése tavaly a közegészségnek tetemes hátrányává vált, és hogy egy ott állomásozó hajó teljes személyzete az indulás előtt megbetegedvén, kórházba szállíttatni kénytelenített”. A képviselő felemlítette, hogy mindaddig többszöri kérvényezés ellenére sem történt intézkedés, azaz nem épült zsilip, amelyen keresztül néha vízátfolyást biztosíthattak volna.

Jókai Mór nem hiába állt a környezetvédelmi kérdés mellé. 1873-ban a kikötő északi részén megépítették a víz időnkénti frissítését lehetővé tévő zsilipet. □

Ferraris Arthur: Tarokkparti. A festményen, a Szabadelvű Párt klubhelyiségében, az asztalnál jobb felől Tisza miniszterelnök, szemközt Jókai. A kibicelők között jobb szélén, szívarral a kézben Mikszáth Kálmán áll

Epizódok az újpesti bérkocsi-közlekedés múltjából – a 19. században

Konflis és fiáker

Magyarországon e járműfajta a 18. század végétől közlekedett. Kétféle változat közül választhatott az utazó: az egylovas konflis, a kétlovas pedig fiáker elnevezéssel élt a köztudatban. A konflis erősebb, durvább megjelenéssel bírt, a fiáker vele szemben finomabban kidolgozott, elegánsabb kivitelben készült. Mindkét fajtának volt téli és nyári változata; az előbbi teljesen zárt kivittel rendelkezett, míg a melegebb hónapokban használatos kocsikon egy bőr fél-tetőt emeltek az utasok ülőhelye fölé.

Bérkocsik Újpesten

Kezdetben jó részben a pesti bérkocsisok szállították utasaikat Pest és Újpest között, ám a település lélekszámának emelkedésével ezen ipar üzésére akadt helybéli vállalkozó is. A lóvasút 1866. évi megindulásával a helyközi omnibuszok forgalma megszűnt, a tulajdonosok a továbbiakban bérkocsikat üzemeltettek. Állomáshelyük kezdetben a Váci úton, a mai vasúti híd és a Fő (ma: Árpád) út között lehetett, közel a lóvasúti indóházhoz és a helyi hajó kikötőjéhez. Innen 1888 áprilisában tiltotta ki az előjáróság a bérkocsikat, és a József (ma: József Attila) utcában jelölt ki számukra várakozóhelyet. Ez az intézkedés persze nem tetszett a fuvarosoknak, mivel így messzire kerültek

volna a közönségtől. A mai Árpád út elején már korábban is pihentették lovaikat a kocsisok, a bérkocsiállomás 1883 után kerülhetett az út elejére, a Lőwy-házban működő Széchenyi kávéház elé (Fő út 1.).

Bérkocsiháború

Mivel egyszerre több vállalkozó is üzemeltetett kocsikat, köztük nem egy esetben kerekedett harc a megélhetésért. 1888-ban Schwartz Ede már 15 éve, a Deucht testvérek pedig 3 esztendeje álltak járműveikkel a közönség rendelkezésére. „Schwartz Ede csak 3 kocsival, Deuchték 4 kocsival szállítják a lakodalmasokat a templomba, a halott kísérlőket a temetőbe s a nagy urakat oda – a hova.” (Újpesti Ellenőr, 1888. április 22.)

A „háború” köztük, illetve kocsisaik közt 1886-ban „óriás veszekedésekkel s verekedésekkel” zajlott, minek hatására a képviselő-testület határozatban szabályozta állomáshelyeiket: Schwartz kocsijai régi helyükön, a Széchenyi kávéház előtt maradhattak, Deucht járművei pedig a szemben lévő, Fő úti Korona kávéház előtt kaptak pihenőhelyet.

A veszekedések azonban újra meg újra kiújultak. „A főúton állomásozó bérkocsisok egy kis barátságos verekezésbe elegyedtek egymással, [...] a tisztelt bérkocsisok lóganajjal is dobálóztak, még pedig oly irgalmatlanul, hogy a járdát, s az arra menő hölgyeket is tele szórták véle.” (Újpesti Ellenőr, 1889. május 12.) A helyi lapok nemegyszer javasolták az állomáshely áthelyezését a közeli, mai Lőwy Izsák utca környékére, ám ez valószínűleg nem történt meg.

Hamarosan újabb vállalkozó állította forgalomba járművét: „Spitzer László, a kit azonban Lajosnak hívnak, legközelebb egy csinos kétfogatú bérkocsival fog a kocsizó közönségnek rendelkezésére állni. Az új bérkocsi 10. számot fog viselni, s tekintve azt is, hogy Spitzer lókereskedő is, a legjobb lovak fogják azt

Kétfogatú, nyitott kocsi

tova röpteni.” (Újpesti Híradó, 1892. március 31.) 1888-ban tehát hét, 1892-ben pedig már tíz nyilvántartott helyi bérkocsi állt a közönség rendelkezésére. Ám „különösen vásár- és ünnepnapokon – több számozatlan bérkocsi áll az e célra megjelölt helyen”, üzemeltetőik szabályellenesen fuvaroztak. A nyilvántartottak között pedig 1895-ben már létezett a 14. számú kocsi is. (Érdekes hír kapcsán lehet e jármű számára bukkanni: egy budapesti társaság Újpestre jött mulatni, majd jókedvükben hazafelé menet maguk mellé beültették a kocsist, egyikőjük hajtott Budapest felé. A víg hangulatban, alkohol hatása alatt nem vették észre, hogy a kocsis kirabolta őket. De hála az azonnali bejelentésnek, valamint Pintér Károly detektív gyors nyomozásának, hamar megkerült az enyves kezű bérkocsis.)

Szabályozott viteldíjak, új állomáshely

1899-ben a rendőrség felhívására Ivánka Pál, a váci járás főszolgabírója az elavult és nem kellően jóváhagyott bérkocsi fuvardíj-árjegyzékét átvizsgálta, majd – a Közérdek szerint augusztus 20-án (a Társadalmi Lapok alapján augusztus 28-án) – végre rendszabályba foglalta a fuvarozás díjait, szabályait. A viteldíjak külön-külön vonatkoztak az egy-, illetve a kétfogatú kocsikra. Az árak negyedórás időszakszonkénti beosztásban emelkedtek. Fél, illetve

egész napi kocsiasználatra is volt meghatározott díjtétel, és külön tartalmazta a Rákospalotára, valamint a főváros egyes kerületeibe történő utazás költségét, megjegyezve, hogy a Lánchídon, az alagúton és egyéb vámhelyeken történő áthaladás díjai az utast terhelik. A vidéki utak ára megállapodás kérdését képezte. Éjszaka este 10 órától reggel 6-ig a rendes viteldíj másfélszeresét kellett fizetni, és a nagyobb, kocsiba nem férő csomagért, ládáért pedig darabonként felárat kellett számolni. A bérkocsis köteles volt a megállapodott díjtételnek megfelelő időt és utat végighajtani, időre és időjárásra való tekintet nélkül. Köteles volt még az utast az időre figyelmeztetni, e célból saját óráját felmutatni, az árjegyzéket az utas rendelkezésére bocsátani, illetve minden kocsiban elhelyezni.

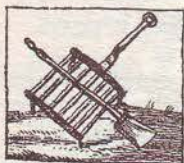
1900-ban megépült az új községháza. Az „Árpád- és Váci-utak sarkán levő bérkocsi állomástól messzebb lakó és az új községházában elhelyezett hivatalokban megforduló közönség kényelme szempontjából a községház közelében új bérkocsi állomást létesített, hol mult hó 27-ike óta egyelőre két bérkocsi áll folyton a közönség rendelkezésére.” (Társadalmi Lapok, 1900. december 2.)

A századfordulón életbe lépett az új viteldíjszabályzat és immár két állomáshelyen lehetett kocsiba szállni Újpest területén. □

Bérkocsi az István utcában, a századforduló idején

Száz éve épült az Istvántelki Főműhely

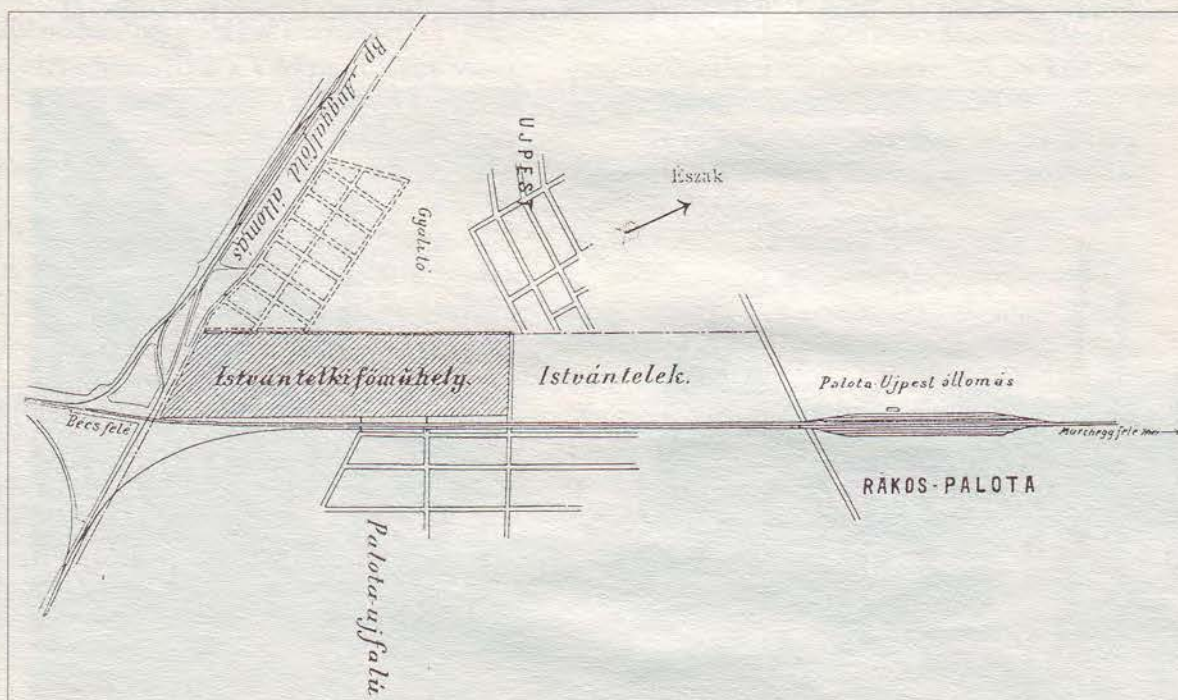

1892-ben a Magyar Államvasutak vette át a történelmi Magyarország területén elhelyezkedő, de addig az Osztrák Államvasút Társaság birtokában levő mintegy 7000 km-nyi vasútvonalat és az ahhoz tartozó vasúti műhelyeket, többek között az 1847-ben, a „Nyugoti indóház” tözsomszédságában felépült „Pesti Főműhely”-t. Az 1877-ben, a francia Eiffel és Társa cég közreműködésével átadott – ma is megcsodált – Nyugati pályaudvar egyre égetőbbé váló forgalmi rekonstrukciójának szükségessége, nem utolsósorban a pályaudvar környékének egyre jobban növekvő beépítettsége elodázhatatlanná tette az 1892-ben már „Nyugoti Főműhely”-nek nevezett üzem áttelepítését.

A műhely helyének kijelölését gazdasági szempontok indokolták. Lényeges volt, hogy vasúti gócpontban legyen, lehetőleg Budapesten vagy annak közvetlen közelében, ahová a sérült járművek közvetlenül javí-

tásba és onnan minimális üres futással a leggyorsabban forgalomba állíthatók legyenek. A forgalmi szempontoknak ekként leginkább megfelelő Istvántelken, a budapest–vác–marcheggi vasútvonal „bal partján”, 1901-ben kezdődtek el a munkálatok. A részben a volt Gyáli-tó (egykori meglétére a Tó utca elnevezés utal) területére eső telek a gróf Károlyi Sándor és az Osztrák–Magyar Gazdasági Egylet tulajdonában levő, mintegy 38 hektárnyi terület hosszadalmas kisajátítási eljárása után került a MÁV tulajdonába. A tervezést a MÁV Igazgatóság fogta össze (ebben az időben az igazgatóság elnöke Ludvig Gyula volt). A főműhely általános elhelyezési tervét a gépészeti főosztály készítette, a vágányhálózat, a vaszerkezetek általános és részletterveit, az egyes épületek terveit Bernárd Győző szakosztályfőnök felügyelete és Roch János építész vezetése alatt dolgozták ki.

1901-ben kezdték meg a részben mozsaras, laza altalajú terület feltöltését, egyen-

Az Istvántelki Főműhely helyszínrajza. 1:25 000

getését, az új műhely földmunkáit (vállalkozó: Deutsch és Léderer bp.-i cég). Megállóhelyet létesítettek „Palota-Újfalú” elnevezéssel (ma: Istvántelek). Megépült a központi irodaház és mellette a portás lakóháza (vállalkozó: Godnautz Károly bp.-i építőmester). Figyelmet érdemel, hogy az irodaépület megjelenése fő tömegében nagyban hasonlít a MAV I. osztályú fővonal felvételi (állomás-) épületének megjelenéséhez. (A vasút felől 11 osztatú homlokzat, középső három ablaktengelyével rizalitszerűen kiemelve. A tipizálást elsőként a MÁV-nál vezették be. Az első ilyen jellegű „típuserv-gyűjtemény” 1880-ból való, amelyet 1883-ban korszerűsítettek.)

1902-ben épült a műhelyi vágányhálózat, és felépültek a műhelycsarnokok. A legnagyobb – többé-kevésbé még ma is eredeti állapotában és szerkezeteivel, de véghomlokzatain bizonyos mértékben már átalakított – épület a terület kétharmad részén elhelyezkedő „kocsiszerelő” műhely 24 000 m² alapterületével nagyobb, mint a Parlament (ennek alapterülete „csupán” kb. 17 800 m²). Az épület jelentőségére jellemző, hogy azt korai vas- és vasbeton-építészetiünk meghatározó épületeként is számon tartják.

1903-ban épült meg a „locomotív” szerelő műhely, melynek alapterülete 20 100 m². Benne a 82 mozdonyálláson kívül kialakították a mozdonyalkatrészek megmunkálásához szükséges külön eszterga- és a 98 m hosszú kazánkovácsműhelyt. A kovácsműhely gőzkalapácsának gőzellátására közvetlenül mellé épült a kis kazánház.

Külön épületet emeltek 720 m²-en az iskolának és az inasműhelynek. A telep keleti oldalán épült a két 30 m magas Intze-féle víztorony (rendszere azonos az újpesti víztoronyéval), egyenként 120-120 m³ hasznos térfogattal. A „dekoratív” deszkafal mögött a víztartály hőszigetelését helyezték el. (A víztorony ugyancsak típuslétesítmény.)

A főműhely város a városban. A két önálló víztorony a 36 m³/óra kiemelési teljesítményt folyamatosan biztosítani tudó „vízállomási kút” vízhozamát felhasználva min. 20 m vízoszlop nyomást (2 atm) biztosít az egész területen. A főműhely energiaellátását a többi épülettől elkülönítve megépített kazán- és gépház biztosítja a hozzáépített rakodóval,

szén- és salakrekeszekkel. Az épületben 8 db Simonis-Lanz rendszerű kazán és 2 db egyenként 1000 LE-s gőzgép működött a megfelelő villamos generátorokkal, biztosítva ezzel az egész műhelytelep hajtóerejét (általában szíjhajtás-transzmisszió) és a világításhoz szükséges elektromos energiát. A berendezések mindegyikét magyar cégek – a Nicholson-gyár, a Láng-gépgyár, ill. a Ganz-gyár – szállították.

A műhely belső vágányhálózatának hossza kb. 36,5 km, ami közel azonos a Nyugati pályaudvar és Vác távolságával. Egyszerre 82 lokomotívot és a hozzá tartozó szerkocsit tudtak fedett helyen fogadni és javítani. Az összes beépített terület 70 000 m² volt (emlékeztetőül: közel négy Parlament-épület együttesen). A beépítettség mintegy 20%-os. Az építkezés során megmozgattak 300 000 m³ földet, kezdetben napi 3000 m³-t. Ez annál is inkább hatalmas teljesítmény, mert az építés idején Tisza-vidéki kubikosok dolgoztak kézi erővel, a „gépesítés”, bizonyos esetekben, az egyfogatú lovas kordékat jelentette. Az építési célokra alkalmas talajt – mintegy 47 000 m³ kavicsot – a későbbi felhasználáshoz külön raktározták. Az építés ésszerűségét mutatja, hogy a munkásétkező és iroda megépítésével az építkezésnél szükséges szociális helyiségeket és az „irányító központot” biztosították, ami a későbbiekben ugyanazon célra is hasznosítható volt. Ugyanebben az időben Palota-Újfalú délkeleti részén az Államvasúti Alkalmazottak Nyugdíjintézete által 1901-ben vásárolt földterületen elkezdődött egy vasúti lakótelep építése. A MÁV Igazgatóság által a későbbiekben

424-es mozdonyok udvari próbája

„kézbe fogott” beruházás során 30 db egyenként négylakásos, 1-2 szoba-konyhás, kamrás, kertes lakóház épült fel (amely lakótelepet a főműhely beindulása után tovább építették, 1909-ben Kőrösi Lajos építész, újpesti építési vállalkozó közreműködésével).

Az épületeket a kor igényei és magas szintű szakmai tapasztalatai alapján hozták létre. A műhelyek téglakörítőfalakkal, általában 12x15 m-es pillértengely-távolságokkal épültek, rácsos oszlopokkal és párhuzamos övű förtartókkal, háromméterenként filigrán rácsos tartókkal, ezeken faszelemenekkel, bádoglemez fedéssel, felülvilágítással. A körítőfalakat szabályos távolságokban nagy szegmensíves ablakok tagolják. A falsarkoknál a lizénák, a lábazat és a fűrészfogdiszes párkányok – a sarokban az idomtégla profiljának megfelelő kötőelemmel – nyerstégla burkolatúak, a falmezők vakoltak.

Az épületek felmenő falai mintegy 23 000 m² téglafalat tesznek ki. Az alap- és pincefalakban levő téglákkal együtt közel tízmillió darabot építettek be.

A vasúti kocsikat az épületbe 4 m széles és 5,35 m magas, kétszárnyú kapukon keresztül vontatták vagy tolták be. A kapuk pántjai, félfordítói – ahol megvannak – ma is működnek.

Az acélszerkezeteket az Osztrák–Magyar Államvasút Társaság resicai gépgyára és a MÁVAG szállította. Utóbbi gyártotta például az erőtelep híddaruját megtámasztó, az ipari építészetben is ritkaságszámba menő oszlopfejes pillérek. A kocsiszerelő műhelybe 1090 t, a lokomotívszerelőbe 1050 t, az erőtelepbe és egyéb (kisebb) épületekbe további 1250 t vasat építettek be.

A lokomotívcsarnok az üzembe helyezett 269-es gőzmozdonyral, amelyet Wiener Neustadtban, 1870-ben gyártottak

Az egykori (1903. évi) szakmai beszámoló a magyar ipar és a magyar vállalkozók előnyben részesítését emeli ki. Az építkezés idején ugyanis mind az építőipar egészét, mind a vas- és gépipart – meglévő kapacitása ellenére – a megrendelések szűkös száma jellemezte. Az állam ezt felismerve – a MÁV teljes egészében állami cég lévén – úgy döntött, hogy a nagyobb építkezéseknél általánosan elfogadott fővállalkozói rendszer helyett az istvántelki beruházást olyan iparági bontásban bocsátja versenytárgyalásra, amely az egész építést műszakilag még nem hátráltatta, ugyanakkor a keletkező hasznót a vállalkozóknál engedte tartani. Így külön megbízást adtak a hagyományos építészeti (alapozó-, kőműves-, kőfaragó-, ács- és kisebb lakatos-, asztalos-) munkákra, a külső csatornázásra, a nagyobb lakatosmunkákra, az üvegezésre, a tetőfedésre és a vaszerkezeti munkákra. Érdekes körülmény, hogy a műhelytelep határától a Dunáig, Újpest utcáin végigvezető főcsatorna építését Újpest – akkor még – községe vállalta fel azaz, hogy a 1,20/0,80 szelvényű és 2300 m hosszú csatorna előállításának költségéhez a vasút is hozzájárul.

Az építési munkák eredetileg tervezett határideje 1904. június 1. volt, amit valószínűleg többé-kevésbé be is tartottak, hiszen a műhelyekben már 1904 áprilisában elkezdték a gépek és berendezések alapozását, illetve felszerelését. Az erőközpontot elsőként 6 db Simonis–Lanz rendszerű kazánnal, 2 db 1000 LE-s Láng-féle gőzgéppel, 2 db 800 kVA-es Bláthy-féle generátorral 1906. június 26-án helyezték üzembe.

Az első világháborúig készült még néhány fejlesztés. A központi kazánház (erőtelepet) további két kazánnal bővítették, amelyek teljesítményével, illetve az általuk termelt gőzzel hajtott generátorokkal az erőtelep látta el elektromos energiával többek között a Nyugati és Keleti pályaudvarokat, Rákosrendező, Angyalföld állomásokat. Érdekes ugyanakkor, hogy a telep éjszakai megvilágítását petróleumlámpák biztosították. 1911-ben megkezdték a villamos motorkocsi javítását, amelyek a Rákospalota–Újpest–Veresegyház–Gödöllő vonalon közlekedtek; ennek a

vonálnak a villamos energiáját az újpesti Phoebus-telep biztosította.

A „Nyugoti Főműhely” gazdasági tevékenységével párhuzamosan „költözött” Istvántelekre az 1893-ban megalakult, a munkások és alkalmazottak kulturális igényeit szolgáló Testvériség Dal-, Zene Egylet is. Ennek dalárdája 1914-ben Bázelen „abszolút” első díjat nyert. (A későbbi Testvériség Dal-, Zene Önképző Egylet dalkarát 1933 márciusától 1940 októberéig Ádám Jenő, a Zeneművészeti Főiskola tanára vezette. A dalárda olyan magas színvonalon szerepelt, hogy az Operaháznak is gyakori vendége volt. 1936 novemberében a kórus a többször megismételt Hóvanscsina előadásban óriási sikert aratott.) Ugyancsak jelentős volt a főműhely sportélete is, amelynek keretein belül a két világháború között atlétikában és vitorlázórepülésben értek el jó eredményeket.

Meglepo feladatot kapott a főműhely az első világháború során. A kórházi vaságyakon, matracokon, fejpárnákon kívül kellett itt gyártani katonakocsi-lámpást, hordágyakat, 10 cm-es ágyúgránátot, de még a „fertőző” vonatokon kötelezően viselendő vászonköpenyeket is.

1919. március 21-ét követően dr. Landler Jenő ügyvéd – aki a korábbi időszak munkásmozgalmi pereiben védőügyvédként képviselte a vasúti munkásságot – előbb a Kereskedelemügyi, majd 1919 áprilisától a Belügyi, Vasúti, Hajózási Népbiztosság élére került. Mint az északi – győzelmes – hadjárat vezető parancsnoka, a III. hadtest 6. istvántelki

munkás gyalogezredét sikeresen vezényelte át a tiszai frontra, ahol ez a románokat viaszoztatta a Tisza túloldalára.

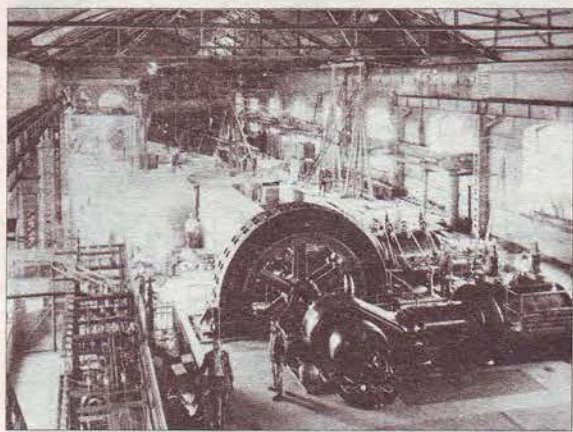
A két világháború között a főműhelyben jelentős fejlesztéseket hajtottak végre. Rugóizzító kemencét állítottak üzembe, a lakótelep villanyvilágítást kapott. Rendszeressé vált a villamos motorkocsik javítása, az Istvántelki Főműhely javítási állagába sorolták a méltán híres 424-es sorozatú gőzmozdonyokat. 1931-ben a Magyar Brown Boveri Művek Villamossági Rt. nagyfeszültségű kapcsolóberendezésekkel szerelte fel az erőtelepet.

Érdekes, hogy a felveendő tanoncokat megelőző pszichotechnikai vizsgálatnak vetették alá, amelynek során a jelölteknek általános értelmi, technikai felfogó, térszemléleti, ügyességi és kézérzékenységi próbán kellett átessenük. Tudományosan foglalkoztak a vasúti balesetek okaival és körülményeivel. A szakorvosi kutatások megállapításai szerint a balesetek gyakran az ember egyéniségében rejlő lélektani okokra vezethetők vissza. 1935 júliusától a MÁV-nál előtérbe kerül a családvédelem. „Rendszeresítéseknel, előléptetéseknel, kinevezéseknel, egyenlő feltételek mellett, a családok alkalmazottak”-at előnyben részesítették.

A második világháború – a hadigazdálkodás adminisztratív intézkedésein túl – a főműhely életébe először az 1944. július 2-i légitámadással szölt bele. Megrongálódott a vízvezeték-, a villamos- és a telefonvezeték-hálózat, személy- és teherkocsik sérültek meg súlyosan, tetemes mennyiségű leltári tárgy semmisült meg. Az 1944. szeptember 14-i

A bakdaru, a széntér, a kazán- és gépház építése

A kazán- és gépház berendezéseinek szerelése
(A fotókat Gyüre József bocsátotta rendelkezésünkre)

szövetséges légitámadás során több gyújtóbomba okozott kárt a kocsiosztály északkeleti oldalán levő műhelyekben. Leégett a nagy asztalosműhely, a famegmunkáló, a nagy fényező és annak festékraktára. Viszonylag kisebb belövéseket kapott az erőközpont.

A szovjet hadsereg részére újabb „speciális” feladatokat kellett ellátnia a főműhelynek. A hadsereg számára nélkülözhetetlen pontonhíd-összekötő csavarokon és ácskapcsokon túl, mint „igazán vasúti alkatrészt”, a kovácsműhely előállított 1945. jan. 25. és febr. 15. között 11 990 lópatkót is!

1950. július 12-én az Istvántelki Főműhely felvette Landler Jenő nevét. „Profilbővítés” is történt. Az öntöde és megmunkálóosztály szenes- és szemétlapátokat, továbbá univerzális háztartási darálót is gyártott. Párt-határozatra a hajdúszoboszlói, hajdúnánási, hajdúsámsoni tsz-ek patronálásaképpen azok gépállomásait pótalkatrészekkel látta el.

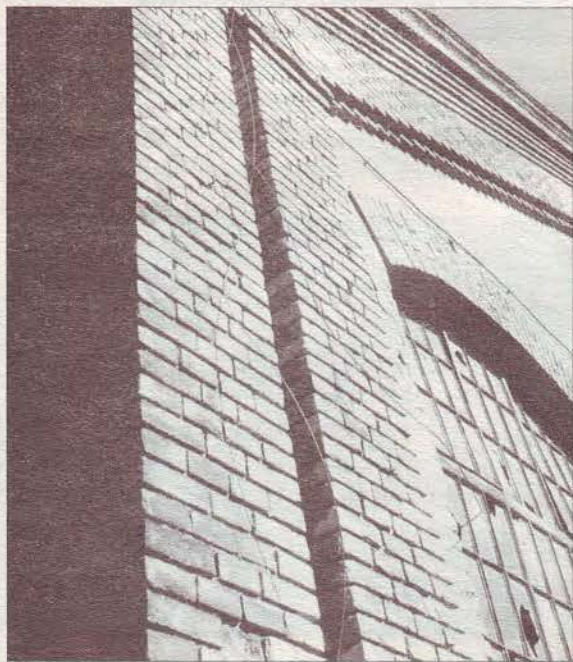
1958 után a MÁV szakosodása következtében a személykocsik javítása fokozatosan csökkent, majd 1962-ben teljesen megszűnt. Az Északi Járműjavítótól átvett gőzmozdonyjavítási feladatok viszont megnövekedtek, a nehéz és különleges teherkocsik javítási feladataival együtt. Az 1965–67-es években – tehát az indulás után 60 évvel – lecserélték a

transzmissziós hajtást, korszerű, egyedi meghajtású gépeket állítottak be.

1970-re készült el a „rég” irodaépület és „Munkáskaszinó” helyén az új irodaház, az azzal egybeépített korszerű orvosi, fogorvosi rendelő, a szakszervezeti kultúrközpont és a könyvtár.

Ma végigjárva az üzemet szomorú kép fogadja a látogatót. Hol van apáink, nagyapáink büszkesége, hol van ma az a „fellegvár”, ahová dicsőség volt bejutni, ahol rang volt – még a vasutasok között is – dolgozni? Az épületeken nagyobbak a sebek, mint amiket egykor a háború ejtett rajtuk. Érthető a korszerűsítés igénye, érthető, hogy a vasúti közlekedést már túlhaladta az idő. De tényleg túlhaladta? A kocsijavító műhely nyugati szárnyát helyreállították, ott javítják az elővárosi szerelvények kocsijait és a legújabb svájci szerelvényeket, amelyek Budapest–Esztergom viszonylatban közlekednek. Biztosan lehetne találni a többi csarnoknak, csarnokrésznek is értelmes funkciót. Évek óta olvashatunk különböző híradásokban arról, hogy a budapesti és az elővárosi forgalmat kiszolgáló közlekedési szövetség alakul. Miért ne lehetne a meglévő infrastruktúrát és épületállományt ennek szolgálatába állítani? Talán az erőtelep épületét is meg lehetne menteni! Hiszen a tartószerkezetek – még – épek. A csaknem 19x42 m alapterületű, 7 m tiszta belmagasságú, teljes egészében alapincézett, gyönyörű, téglarchitektúrájú épület Újpest–Rákospalota–Angyalföld határán akár sportsarnokként, akár kiállítóteremként – esetleg hangversenyteremként – hasznosítható lenne.

A közúti közlekedés fejlesztési koncepciójának keretében a megnövekedett „átkelőforgalom” kiszolgálására vélhetően az újpesti Elem utca és a rákospalotai Szerencs utca között közúti felüljáró fog épülni. Ennek előkészítéseként bizonyos kisajátítások már megtörténtek, a főműhely északi kerítésének nyomvonalát már ennek megfelelően tűzték ki. Milyen szép lenne, ha a még szerkezetileg ugyancsak ép, volt kisegítő kovácsműhely helyreállítva Újpest délkeleti városkapujaként például mint virágbolt vagy mint „Magyar Királyi Dohányáruda” – ahol még postabélyeget is lehet kapni – fogadná az Újpestre érkezőt! □

Tégla architektúra a kocsiosztály ÉK-i sarkán

„Virágcsodák” a Farkas-erdőben

Az idei csapadékos tavasz és nyárelő kedvező életfeltételeket biztosított a Farkas-erdő lágyszárú növényeinek. Az évek óta aszályal sújtott élőhelyeken üde zöld növénytakaró jelent meg. Nem elsősorban védett növényekre gondolok, hiszen tudomásul kell vennünk, hogy bármennyire is közel áll szívünkhöz, a káposztásmegyeri Farkas-erdő degradálódó parkerdő, amelyben csupán három védett növény, a homoktövis, az agárkosbor és az árvalányhaj él.

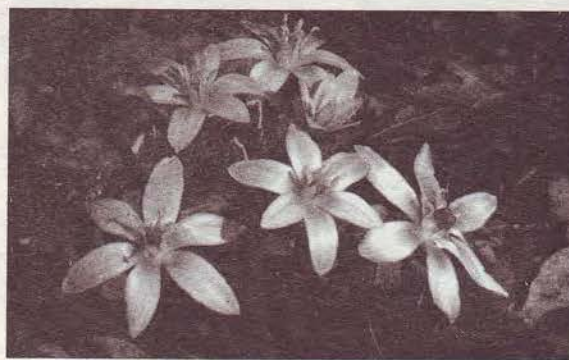
A Farkas-erdő tájképi jellegének kialakításában fontos szereppel bír két liliomféle, az ernyős sárma (*Ornithogalum umbellatum*) és a kónya sárma (*Ornithogalum boucheanum*). Az ernyős sárma évelő, hagymás növény. A virágzata szélesen szétterülő sátorozó fürt. Egyszikű növény lévén a virágtakaró levelei nem szíromlevelek, hanem úgynevezett lepellevelék, amelyek egyneműek és fehérek. A rovarbeporzású virág szerkezetére a hármas szám jellemző, 3-3 lepellevéllel és 3-3 porzóval rendelkezik. Az ernyős sármához hasonló megjelenésű a kónya sárma, amelynek vastag lepellevellei zöldesek, a szélükön hullámos fehér szegély fut. Az áprilisban és májusban virító növények tömeges megjelenésük a Farkas-erdő lombos erdős részein, az aljnövényzetben.

A látványos tömegfajok mellett meg kell említenünk a természetes társulásalkotó növényfajokat is, amelyek szintén nem állnak törvényi oltalom alatt, ugyanakkor nagy számban való megjelenésük a növénytársulás természetességének fontos jelzője.

A társulásalkotó lágyszárúak többségét a farkas-erdei tanösvény első állomásánál, a homokpusztagyepnél lelhetjük fel a legnagyobb számban. Itt jelenik meg tömegesen az ibolyáspiros virágú magyar szegfű (*Dianthus pontederæ*), amely a szegfűfélék családjába tartozik. A szegfűfélék édeskés illatuknak köszönhetik nevüket, amely leginkább a jól ismert fűszernövény, a szegfűszeg illatához hasonlítható. A kétszikű növények virága sugaras szimmetriát

mutat, öttagú virágtakarója zöld színű csészélevelekből és színes szíromlevelekből áll. Május végétől augusztusig virít a magyar szegfű, amely csodálatos színfoltja a homokos tisztásoknak. A száraz sziklai és pusztai gyepekben élő növény pannóniai bennszülött faj, de gyakori megjelenése miatt nem áll törvényi védelem alatt.

A Farkas-erdő védett növényfaja a bíborpiros virágú agárkosbor (*Orchis morio*). Az agárkosbor a hazánkban élő orchideák ritka képviselője. A kosborfélék családja mintegy 22 ezer fajával a legnagyobb zárvatermő csoportot jelenti. Fajaik többsége a meleg égövben él, a fák lombkoronájában. A hazánkban élők talajlakók, virágaik füzérbe rendezettek. Kétoldali szimmetriájú virágaik legfeltűnőbb képződménye a mézajak. Ez leszállóhelyül szolgál a beporzásukban részt vevő rovarok számára. Az agárkosbor magjai igen aprók, és mivel nem tartalmazzak magfehérjéket, ezért csak a talajban élő gombafonalak segítségével képesek kicsírázni és életben maradni. Ezért nemcsak tilos, hanem felesleges is kiemelniük természetes életközegéből a növényt, amely a különleges talajlakó gombák hiányában nem képes fennmaradni. A Farkas-erdőben élő agárkosborok sajnos a világ legrövidebb ideig virító növényei közé tartoznak, mert virágnylás után mindig akad olyan kiránduló, aki leszakítja a növényritkaságot, hogy miután 1-2 óra alatt elfonnyadt, a szemétre hajítsa. □

Ernyős sárma

DR. SZERÉNYI ANTALNÉ

Népköltészeti emlék a múltból?

A 19. század második felében Újpest közigazgatásilag a Váci Felsőjáráshoz tartozott. Ennek iratai sok érdekes és értékes emléket őriznek Újpest múltjáról. A dokumentumok nagy része a nagyközség ismert arcát mutatja, de akad közöttük olyan is, amely bepillantást enged a korabeli családok életébe. Így az 1889-es év egyik irata hírt ad arról, hogy egy pincérnő,

Korubek Julcsa 1888. január 28-ról január 29-re virradó éjjel meghalt. Öngyilkosság történt? Alkoholmérgezés? Talán ez is, az is? A kis felszolgálólány Balog Lipót kávéházában dolgozott. A főnök a leány néhány szegényes ruhadarabja között egy papírlapot talált, rajta egy vers Árva vagyok címmel. A költői ihletű sorokat lila tintával, kézzel írták, Julcsa magányát, halálvágját szólaltatják meg.

Íme a vers eredeti helyesírással:

Árva vagyok

Árva vagyok, nincsen senkim
Szeretőm is elhagyot
Pedig én csak érted élek
Szívem érted dobogot
De minek is élek, ha elhagyot
A kit szeretek

Boldog talanak születtem
Ő szánj meg engem istenem
De nem sokáig leszek árva
Meg segít a jó ég ura
Majd meg segít a jó Isten
Vala mely jó angyla

A sir ál előtem
Temetőbe visznek engem
Hisz már eleget szenvedtem
Végy magadhoz Istenem

A vers talán egyik bizonyítéka lehet annak, hogy a 19. század hetvenes-nyolcvanas éveiben még élt Újpesten a népköltészet. De az sem lehetetlen, hogy a szöveg egy általunk eddig még nem ismert költő alkotása. Érdekes

lenne megtudni, hogyan került a vers a lányhoz. Ő írta le, vagy mástól kapta? Esetleg a múlt számunkban megjelent Tóth Béla újpesti költő korai, nyomtatásban meg nem jelent alkotása? □

HIRMANN LÁSZLÓ

Wolfner Lajos

Ha Thomas Mann nem az északnémet Lübeckben, hanem Újpesten születik, a Buddenbrook ház története helyett talán a Wolfner család történetét írja meg. Hasonló családregegy születhetett volna így is: egy több generáción keresztül emelkedő, gyarapodó, szorgalmas, tisztos polgárcsalád regénye.

Wolfner Lajos, Gyula keresztnévű bátyjával együtt, a felvidéki Nagysurányból származott. Afféle vándoriparosként kitanulta a bőrfeldolgozó tímár mesterséget. Iparossegédként megfordult Dunaharaszttiban, Óbudán és Várpalotán is. Végül 1841-ben Újpesten telepedett le, ahol fivére ekkor már gyapjúmosó és bőrcserzőüzemet működtetett, a mai Váci út–József Attila utca sarkán.

A fiatal iparos szaktudása révén a vállalkozás egyre izmosodott, a Duna mint iparvíz-bázis, mint szállítási útvonal kiváló feltételeket teremtett a bőripar felfutásához.

1848-ban a honvédsereg ifjú, hazájukat szerető férfiakat hívott hadba. Az Újpesten kiállított tíz katonaköteles újonc egyike a 24 éves Wolfner Lajos volt. Honvédként köteleységének érezte, hogy a szabadság ügyét anyagilag is támogassa. Egy puskát és 65 forintot adományozott a szerveződő véderő céljaira.

A katonai vereséget, majd az azt követő önkényuralmat az újpesti ipar alig sínylette meg. A Wolfner fivérek üzeme töretlenül fejlődött, tulajdonosai megbecsült lakosokká váltak. Míg Gyula agilitását a vállalkozásban kamatoztatta, addig Lajos öccse közéleti szerepet is vállalt. 1851-től Neuschloss Simon bíró mellett esküdti, 1854-től pedig törvénybírói tisztséget töltött be. Ez utóbbi hivatalt közel húsz évig látta el, minden ellenszolgáltatás nélkül. Mindeközben családot alapított. 1858-ban megszületett első fia, akit a sorban további három fiú- és egy lánygyermek követett. A család a Váci út 11. szám alatt, a gyárüzem területén lévő házban lakott.

Wolfner Lajos nem hagyott fel a helyi politizálással. Közzsereplései bizonyítják, hogy a nemzeti hagyományok ápolása, a község fejlődése egyaránt szívügye volt. 1871-ben javasolta, hogy az immár nagyközség Újpest váljon ki Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyéből, és csatlakozzon Pest városhoz. Ez akkor nem valósult meg, így megítélni nem lehet, előnyös lett volna-e ez a frigy vagy sem.

Hazafias érzelmeit mutatja, hogy 1876-ban az ő kezdeményezésére és részvételével indult küldöttség Nagyegyházára, hogy Nyáry Pál szobrának avatásán tisztelegjen.

Természetesen nem csupán szavakat, hanem tetteket is felmutatott Újpest érdekében. Izraelita vallásúként nem késlekedett megsegíteni a formálódó református közösséget. 1874-ben harangot adományozott a gyülekezetnek. Így Kálvin követői, templom híján, legalább a főtéren felállított harangláb körül állva dicsérhették az Urat.

1873-ban a Wolfner fivérek felvásárolták az egyik konkurens üzemet, s gyáruk a leg-

Újpesti Wolfner Lajos

nagyobb hazai bőrfeldolgozóvá vált. Wolfner Lajos, aki a legtöbb adót fizető polgárok, az úgynevezett virilisek sorában már előző évben is a hetedik volt, ezen a jogon tagja lett a képviselő-testületnek. A Wolfner Gyula és Társa cég gypajumosással, bőrfeldolgozással és hadfelszerelés (szíjazatok, bakancsok) gyártásával is foglalkozott. A cég méreteit jól jellemzi, hogy az 1880-as években évi 3000 db juhbőrt dolgoztak fel.

1889-ben elhunyt Wolfner Gyula. Ezt követően a cég irányítása Lajos kezébe került, aki töretlen lendülettel korszerűsítette a vállalatot. Nem csupán a profit érdekelte, cégénél a munkásokat erős szociális háló védte. A korban ritkaságszámbamenő módon az üzemben betegsegélyező pénztár működött, a dolgozókra a cég baleset-biztosítást kötött, a vállalat vezetősége munkássegélyalapot hozott létre. A legszegényebb munkáscsaládok ingyen ebédben és ingyentűzifában részesültek. A cég fénykorában 80 tisztviselő és 2700 munkás biztosította az üzemvitelt.

1891-ben, a Wolfnerek újpesti megtelepedésének ötvenedik évfordulóján, a képviselő-testület küldöttséget delegált, amely felkereste a családfőt otthonában, hogy méltóképpen emlékezzenek meg mindarról, amit a család tagjai a nagyközségért tettek. Ebben az esztendőben a virilisek listáján Wolfner Lajos már az ötödik volt, megelőzve Károlyi Sándor grófot is.

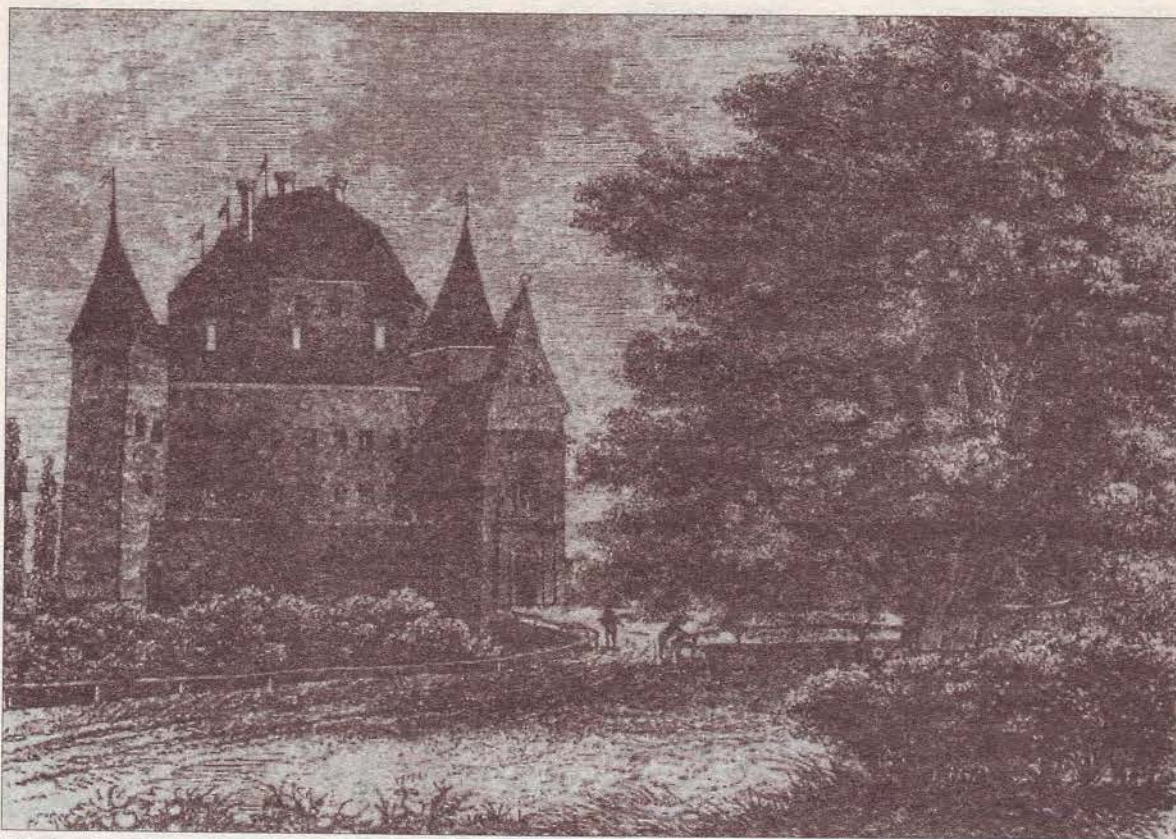
Sajnos a családtörténet lapjain akadnak fekete sorok is. 1894-ben hatalmas tűzvész pusztított a bőrgyárban, amelynek méreteiről képet alkothatunk abból a tényből, hogy az akkori községháza is veszélybe került. Szerencsére a tomboló elemeket megfékeztek, de így is számos újpesti munkáscsalád maradt átmenetileg kenyér nélkül. A vállalat pár év alatt kiheverte a veszteségeket, három év múlva tulajdonosa már a második legtöbb adót fizető polgára volt a várossá válás előtt álló Újpestnek. Megjegyzendő, hogy ekkor már Wolfner Lajos Tivadar nevű fia is ismert volt a településen, hiszen a bőrgyár modernizálása mellett kivette a részét a közéletből is. 1896-tól Gödöllő képviselőjeként, a Szabadelvű Párt színeiben, parlamenti tag lett.

A bőrgyáros-dinasztia feje továbbra sem feledkezett meg arról, hogy valaha ő is szegény iparostanoncként kezdte. Az évek során jelentős összegeket ajánlott fel szegény gyermekek felruházására, gyára udvarán tűzfát osztottak a rászorulóknak.

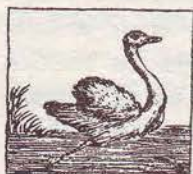
Újpest város képviselő-testülete 1904-ben különleges ünnepként kezelte Wolfner Lajos nyolcvanadik születésnapját. Díszpolgári címet adományoztak neki, oklevélben méltatva érdemeit. „Mi alulírottak ezennel adjuk tudtára, akit illet, hogy újpesti Wolfner Lajos gyárost, aki mint a község legrégibb polgára a község felvirágoztatásában mindig tevékenyen részt vett és jótékonyásával szenvedő polgártársai százainak enyhítette nyomorát – munkás és áldásdús életének 80-ik évfordulója alkalmából az iránta táplált szeretet és bizalom tanujelül: Újpest község díszpolgárává választottuk.” A kitüntetett gyáros ez alkalomból 1000 forintot adott át a nagyközség vezetőinek a szegények segélyezésének céljára.

A legmagasabb szintű elismerés azonban még váratott magára. Pár nappal a díszpolgári oklevél keletkezése előtt a kereskedelmi miniszter átiratot küldött gróf Khuen-Héderváry Károly király személye körüli miniszterhez, amelyben javasolta Wolfner Lajos nemesi rangra emelését. A dokumentumban a miniszter az érintettet – tévesen – Újpest alapítójának nevezte, ugyanakkor részletesen felsorolta érdemeit az iparfejlesztés, a közjótékonyosság, a magánélet területén. Ferenc József császár és király még az év augusztusában jóváhagyta a felterjesztést, így Wolfner Lajos „újpesti” előnévvel nemesi címet kapott. Címerében a kardot emelő kéz mellett, ami nyilvánvalóan a '48-as múltra utal, méhkas és méhek láthatóak, a tisztas és szorgos élet szimbólumaiként.

Wolfner Lajos 1912-ben hunyt el. Nem érhetette meg, hogy Tivadar fia 1914-ben díszpolgári, 1918-ban bárói címet kapott. Nem láthatta a gyár termelésének felfutását az első világháború idején, nem élhette át a gazdasági válság nehézségeit, mint ahogy szerencsére nem láthatta egykori mintauzemének kollektivizálását, szocialista nagyvállalattá szervezését sem. Az egykori Wolfner bőrgyár épületei ma is állnak. A falak között különböző profilú kisvállalkozások, valamint a MEO Kortárs Művészeti Gyűjtemény működnek.

Bajmóc vára a Nyitra felső folyásánál. Egykor basonló vár védte Nagysuránynál a folyó torkolatvidékét is

Az Érsekújvártól északra fekvő Nagysurány, ahonnan a Wolfner fivérek Újpestre érkeztek, a felvidéki Nyitra megye egyik nagyközsége volt. A vármegye Csák Máté birtokaként évszázadokon keresztül a Mátyusföldként emlegetett országrészhez tartozott. A Nyitra folyóról elnevezett megye várainak pusztá említése is regényes érzéseket kelt. Bajmóc, Galgóc, Kosztolán, Csejte, Vágújhely, Érsekújvár, Sellye voltak a legfontosabb erősségek a területén. Nagysurány 1264-ben a nyárhídi uradalomhoz tartozó kun falu volt, amelyet IV. Béla király a csöti monostornak adományozott. Malmairól volt híres, ezért 1457-ben Malmos-Surányként említi egy oklevél. Vár épült a Nyitra itteni alsó folyása mellett is, hogy a vízi kereskedelmet ellenőrizni lehessen. Hadászati jelentősége a török háborúk idején nőtt meg, amikor Érsekújvár egyik legfontosabb elővédjeként próbálta állni az ostromot. A törökök 1663-ban mégis elfoglalták és lerombolták. A területet a Kaunitz grófi

család a 17–18. század fordulóján szlovákokkal és morvákkal telepítette újra. A nagyközség 1832-ben mezővárosi címet és vásártartási jogot kapott. A 18–19. században a település a Károlyi család birtokába került, a Wolfner család – Löwy Izsákot követve – valószínűleg ezért választotta letelepedése színteréül az ugyancsak Károlyi-tulajdonban lévő Új-Megyert.

Nagysurány a 19. században is csupán ötezer lakost számlált. Ennek ellenére büszkélkedhet hazai rekorddal: 1835-ben itt épült fel Magyarország első hengermalma, amely 1898-ban sajnálatosan tűzvész áldozata lett; és 1854-től itt működött az első korszerű cukorgyár is.

Barokk stílusú római katolikus temploma és klasszicista kúriája mellett a település egyik látványossága a 20. század elején épült szecessziós kastély. Az 1910-es években Nagysurány saját színházzal is rendelkezett. Néhány éven át a helyi Pallavichini-kastélyban kapott helyet az Országos Magyar Színi-nézőgyűlés „menedékháza”. □

A Könyves „családi” gimnáziumuk volt

Paál Zoltán vegyészmérnök, a Könyves Kálmán Gimnáziumban érettségizett, 1954-ben. A Budapesti Műszaki Egyetem Vegyészmérnöki Karát végezte, a kémiai tudomány doktora. 1963 óta kutatási területe a heterogén katalízis. A fémkatalízis elméletének fejlesztése terén elért eredményeiért 1983-ban Állami Díjjal tüntették ki. Újpest első gimnáziumához családja több szállal is kapcsolódik.

– *Kérem, néhány szóval meséljen gyermekéveiről olvasóinknak!*

– 1936-ban születtem, Rákospalotán laktak szüleim, de Újpest városhatárától, vagyis a vasútvonaltól 200 méterre. Károlyi Sándor utcának hívják most, gyerekkoromban gróf Károlyi Sándor, majd Ifjúgárda utca volt a neve. A Leánynevelő Intézzel szemben, a második ház volt a mienk a gyógyszertár szomszédságában, a villamosmegállótól ötven méterre. Ezzel a járművel közlekedtünk, mert Új-

pesten keresztül közelítettük meg Pestet. Annak idején, gyerekkoromban 90-esnek hívták, most 12-es. A Helytörténeti Értesítő egyik számában szó van a rákospalotai lóvasúti végállomásról, azonos azzal, melyet én is ismerek, de az itt említett kocsiszínre én Béke moziként emlékszem, azóta eltűnt az épület.

Gyerekként úgy emlékeztem Újpestre, hogy ez volt a város, ahova a villamos vitt. Mivel közel laktunk a hozzá, anyám, nagyanyám leszállt a piacról, és bevásárolt. Nagy, jó választékú piac volt. Mellette, a mai áruház helyén, földszintes üzletsor volt jó üzletekkel, amelyek minden igényt kielégítettek. Ha Budapestre mentünk, a belvárosba, az már szinte kirándulásnak számított.

– *Mikor került kapcsolatba a gimnáziummal?*

– 1946-ban végeztem el a négy általánost, szüleim elhatározták, hogy megpróbálnak gimnáziumba adni. A rákospalotai gimnáziumnak, a Wagner Manó, később Dózsa György Gimnáziumnak nem volt túl jó híre, így a Könyves jött szóba. Nem kis részben azért, mert anyai nagybátyám, Varga József, a későbbi Állami Díjas egyetemi tanár itt érettségizett 1921-ben. Ő Losoncon kezdte a gimnáziumot, és a trianoni határ meghúzásakor, 1919-ben jött Rákospalotára, ahol a szüleim albertletben laktak. Apám, Paál József gépészmérnök a Ganz Hajógyár főmérnöke lett, 1945 után a legnehezebb időket dolgozta végig. Mint ilyen, a Kulin György által kezdeményezett iskolai távcsőhöz alkatrészeket tudott készíttetni a gyárban. Sajnos az ő neve valahogy feledésbe merült, amikor a gimnázium csillagvizsgálójáról esett szó. Lehet, hogy Orgoványi mérnök úr tervezte az egészet, de hogy a fogaskerek olyan, amilyen, és minden a helyén van, abban az én apámnak is volt némi szerepe.

Nagybátyámra visszatérve, az ő esetében az érettségi évszáma lényeges, mert 1903-ban született, és a háborús viszonyok ellenére is 18 éves korában érettségizett. Láttuk a bizonyítványát, elég szép volt. Gyönyörűen rajzolt. Gépészmérnök lett, nagy tudós, matema-

Dr. Varga József Állami Díjas gépészmérnök

tikából azonban a gimnáziumban csak „jó”-t kapott. A családban ettől kezdve a Könyves fogalom volt. Anyám édesanyja és anyám is úgy néztek fel rá, hogy ez egy jó iskola. Sokszor emlegette: „A nagybátyád is idejárt, te is ide fogsz járni gimnáziumba.” Így is lett, 10 évesen vettek fel első gimnáziumba, Szarka Gyula tanár úr segítségével, aki két házzal arrébb lakott tőlünk, és apámmal jó viszonyban volt. Azt hiszem, egy hét késéssel kezdhettem el az iskolát. Aztán jött a tanügyi reform. Néhány hét elteltével közölték, hogy nem első gimnázium vagyunk, hanem ötödik általános. A Ferenc József (ma: Tanoda) téri, azelőtt polgári iskolának nevezett intézmény fennhatósága alá kerültünk, mely szintén átalakult általános iskolává. Mivel minket latinos osztályba vettek fel, és a polgáriban helyszűke volt, megengedték, hogy a Könyves második emeletén maradjasson az akkori két ötödik és két hatodik általános iskolai latinos osztály. A kettővel idősebb osztályok megmaradtak harmadik gimnáziumosnak és – végig gimnazistaként – hat év múlva érettségiztek.

– Nagy létszámúak voltak ezek az osztályok?

– Igen. Volt, hogy negyvenen kezdtek, de sokan lemorzsolódtak. Első osztályfőnökünk dr. Szimon Béla latintanár volt, híresen szigorú és sajnos némileg ingerlékeny úr. Egyszer, amikor beszélgetett valaki az órán, és ő éppen a táblára írt, fordulásból a krétát hozzávágta a beszélgetőhöz. A kréta az illető feje mellett csapódott be a padba. Utána azt mondta: „Biztos a kezem!” Megmaradt latintanárnak egészen addig, amíg tanulhattuk a nyelvet.

– Meddig volt egy diák elfoglalva az iskolában?

– Egy óráig. Kivételes volt, ha kettőig. Általában a testnevelés volt a hatodik óra, esetleg ötödik óra. Dr. Árvai Ferenc volt a tornatanár, aki szintén fogalom volt. Mikor beteg lettem és felmentettek tornából, a tanár úr írónokká „nevezett ki”, ugyanis a tornaórák úgy teltek el, hogy „munkára, harcra kész” próbákat kellett teljesíteni: futás, erőltetett menet, kézigránátvetés. Mértem az időt, a métereket, és az eredményeket jegyeztem egy kemény fedelű füzetbe. Tanárunk nagyon meg volt velelem elégedve, de nem adta külső jelét. Itt, az alsó tagozatban szénaszünetek is voltak. Akkor

még nem volt központi fűtés, illetve a radiátorok ott voltak ugyan, de nem működtek a háború óta. Vaskályhával fűtöttek néhány termet, így az egyik osztály 8-tól 11-ig tanult rövidített órákkal, a másik 11:30-tól 14:30-ig. Szénaszünet talán még később, a gimnáziumban is volt.

– Ebben az időszakban, nyilván fiúiskola lévén, csak férfi tanáraik voltak, vagy volt esetleg nő is?

– Nők is tanítottak bennünket. Például Kovács Ilona tanárnőre emlékszem, aki biológiát tanított a felső tagozatban. Muszély Gabriella tanárnő rövid ideig tanított. Amikor az általános iskolához csatoltak, a magyar, földrajz stb. tárgyakhoz általános iskolai tanárok jöttek át. Kormányos Györgyné, osztályfőnökünk néha három tárgyat is tanított. Emlékezetes, kedves jelenség volt.

– Mennyire kovácsolódott össze az osztály? Tartják-e a kapcsolatot még ma is?

– 1949-ben, amikor megkezdtuk a nyolcadik általánost, közölték, hogy most már helyileg is a Tanoda tér másik oldalára kell mennünk. Egy-két hétig még tanultunk latint, majd bejött egy hölgy (nem túl vonzó és nem túl kellemes egyéniség), fogalmam sincs, hogy kicsoda, és közölte, mostantól orosz fogunk tanulni, és ő az orosz tanár. Megpróbált szigorú lenni, de valahogy azt hiszem, ő sem nagyon tudta még a cirill ábécét. 1950-ben, befejezván az általános iskolát, újra első gimnazista lettem. Ekkor egy kicsit átrendeződtek az osztályok. A két latinos osztály az általános iskolán belül elit osztály volt. A legjobb tanulók és általában az elit elitje a gimnáziumban a humán, szintén latinos osztályba kerültek. Engem mérnök édesapám inkább ábrázoló geometriára fogott. Amit akkor tudtam, abból ma már azt hiszem egy-két elemi alapfogalmon kívül nemigen jut eszembe semmi. A rajzzal se állok olyan jól, mint nagybátyám, aki a festett is. Így a mi reálosztályunkba elég kevés olyan került, és nem a legjobb tanulókból, akikkel általánosban együtt jártunk. Természetesen jöttek a párhuzamos osztályból is hozzánk, valamint Újpest más iskoláiból is. Ha megnézném az érettségi tablómat, talán meg tudnám mutatni azt az 5-8 embert, akivel együtt jártam általános iskolába is.

– *Felvételivel kerültek a diákok a gimnáziumba?*

– Nem, jelentkezés alapján. Nyilván a bizonyítvány is számított, de nekem elég sok hetes volt a bizonyítványomban, volt olyan idő, hogy néhány hatos is becsúszott. (Akkor a hetes volt a legjobb.) A latinosok elmentek a C osztályba, mi az A osztályba. Itt voltak emlékezetes tanáraink. Például Kulin György osztályfőnök, aki fizikát és matematikát tanított, aztán kémiaiából Borsi Sándor, aki nagyon emlékezetes egyéniség volt. Valószínűleg az ő hatására lettem vegyész. Bár ez így, ebben a formában nem teljesen igaz, mert általános iskolában is volt egy nagyon jó kémia tanárnőm, Kocsis Miklósné. Egyénisége egészen kiemelkedő volt.

– *Akkor is volt már szakkör, pluszképzés vagy diákkör?*

– Volt, de nem nagyon intenzív. Borsi tanár úr szertáros voltam, én hoztam be a vegyszereket az órákra, a kísérletekhez. Időnként megkért, hogy ezt és ezt a kísérletet próbáljuk ki együtt. Szakköri foglalkozás évente 2-3 alkalommal volt, ahol előadást kellett tartani és a hozzá illő kísérleteket bemutatni. Érdekes módon a katalízisről tartottam az első előadást, mely aztán 1963-tól a mai napig is a témám maradt.

Borsi Sándor nagyon kedves, intelligens ember volt, látszott rajta, hogy nem profi tanár, fegyelmet nem nagyon tudott tartani. A mi osztályunk se tanulmányilag, se fegyelmileg nem volt kiemelkedő. Volt kevés jó tanuló, de a többség 2-es 3-as között volt. Kocsis Ilonka biológia-tanárnő és Halász Gyula tanár úr, a magyar nyelv és irodalom tanár emlékezetes számomra. Kulin Gyurka bácsit '53-ban reha-

Paál Zoltán munkahelyén, az Izotópkutató Intézetben

bilitálták, elkerült az iskolából. Birtalan Tibor lett a matematikatanárunk helyette, aki később igazgatóhelyettes és igazgató is lett. Református gimnáziumból jött, kutató matematikus, tehát alkotó tudós volt. Zelenka Margit magyar-tanárnő az evangélikus leánygimnáziumból jött. Róla csak később tudtuk meg, hogy a Kufsteinban raboskodott magyar foglyok emléktábláját neki köszönhetjük.

– *A Könyves, mint afféle külvárosi gimnázium, gyűjtő helye volt a korabeli rendszer által nem kedvelt tanároknak.*

– Igen, és nagy szerencse, hogy ez akkor még nem volt igazán Budapest. Azt hiszem, Birtalan Tibor bácsi mesélte el, hogy a minisztériumban mondta neki valaki, át helyezik vidékre, erre egy másik kiigazította: „Tudod mit? A büntetés Újpest lesz.”

– *Végül is '50-től '54-ig nem sok idő telt el ahhoz, hogy integrálódjon a fővárosba ez a település. A felső tagozatot ebben az elég szigorú időszakban végezték.*

– Igen, viszont – és ez a mi szerencsénk – az igazi nagy tanáregyéniségek a felső tagozatra jutottak. Például Varga Zoltán fizikatanár, aki engem nem tanított, a szomszéd osztálynak volt az osztályfőnöke. Mikor Kulint áthelyezték, ő nem vállalta sajnos az osztályunkat. A negyedik osztályban három fizikatanárunk volt, de főleg helyettesek, úgyhogy a negyedik fizikaanyag valahogy kimaradt...

– *Az érettségi hogyan zajlott? Mennyire volt önöknek félelemkeltő vagy misztikus?*

– Osztályunk nem volt kiváló, és a kegyelmi állapotnak a negyedik osztályvizsga vetett véget, ahol Birtalan tanár úr azt mondta, hogy: „Ezt így nem lehet csinálni!”, és tizenegy embert nem engedett érettségizni a harmincvalahány osztálytársból. A maradék szépen leérettségizett. Érettségielnökünk Vermes Miklós volt, aki az Élet és Tudomány kémiai szerkesztője volt. Negyedik korban még haboztam, hogy valamilyen humán pályát válasszak-e vagy sem, mert egész jó verseket írtam. Az iskola jubileumára írt alkotásomat el is szavalták 1954-ben. Részben családi hatásra, de nem erőszakra, úgy döntöttem, hogy a mérnöki pálya jobb. Nem bántam meg, valószínűleg sokkal jobb egy viszonylag jó vegyésznek lennem, mint egy közepes költőnek.

– Végül is megmaradt a kapcsolata az alma materrel?

– Nem nagyon, mert az osztályt ez a buktatás eléggé sokkolta, nem volt érettségi bankettünk sem, és nem volt érettségi találkozónk sok évig. A '90-es években az egyik fiú, aki arról volt nevezetes, hogy a gránátot 10 méterrel messzebbre dobta, mint a többiek, válogatott kézilabdázó lett, arra használta fel az energiáját, hogy összegyűjtse az összes fellelhető osztálytársat, és néhányszor nagyon kellemesen találkoztunk. Holnapután lesz az 50 éves érettségi találkozónk.

– Gratulálok! Még annyit mondjon el, hogyan alakult a család és a gimnázium kapcsolata?

– Amikor én érettségiztem, akkor jelentek meg az elsőben a lányok az orosz tagozat miatt. Én eljöttem '54-ben, a húgom szeptemberben kezdett az orosz tagozaton. Az iskola dísz, virága volt. Életében egy állása volt, a Budapesti Műszaki Egyetem fizika-kémiai tanszékén. A tudományos pálya helyett négy gyermeket nevelt fel, és azt a pluszenergiát, ami oda kellett volna, a gyerekeire fordította. Szakmai sikere az volt, hogy a hallgatók többször megszavazták a legjobb tanárnak, oktatónak. Rákospalotán él a szülőházunkban, gyermekeit és hat unokáját rendszeresen vendégül látja.

– Megtudhatom, mivel foglalkozik most?

– 1959–63 között egy azóta megszűnt, ipari kutatóintézetben dolgoztam, ezalatt egy kisdoktori értekezést sikerült megírnom, megvédenem. Aztán fölvettek '63-ban aspiránsnak az Országos Atomenergia Bizottság Izotóp Intézetébe. Ezen intézményben dolgozom azóta, tehát 41 éve. 1967-ben lettem kandidátus, 1978-ban a tudomány doktora („nagydoktor”). Az intézet neve többször változott; az Atomenergia Bizottságtól átkerült a Magyar Tudományos Akadémiához, aztán Izotóp Kutatóintézet lett, később Izotóp és Felületkémiai Intézet, most a Kémiai Kutatóközpont egyik tagintézete mint Izotópkutató Intézet. 1993 és 1998 között az intézet igazgatója is voltam.

– Módosult a feladatköre is?

– Az intézetnek igen, nekem nem. 1963-ban elkezdtem az aspiránsvezetőm által

megadott katalitikus témát, ebben sikerült is néhány eredményt elérnem. Mi az, ami esetleg maradandó belőle? Kettőt tudnék említeni: mindegyik a nagy oktánszámú benzinnel kapcsolatos katalitikus reakcióról szól. Ezen a területen különböző nézetek láttak napvilágot arról, hogy megy végbe a láncszerű szénhidrogének gyűrűszerű képződése. Azt hiszem, egyike voltam azoknak, akik kísérletileg bizonyították, hogy a gyűrűk képződése nem úgy megy, ahogy addig hitték. A másik pedig az, hogy ez a reakció az iparban hidrogénfeleslegben megy végbe, ami például a gyűrűzáródást gátolja. Hidrogén viszont kell, mert különben leáll a folyamat. Én sokkal kisebb hidrogénfeleslegben néztem ezeket, és sikerült kimutatni, hogy van egy olyan tartomány, ahol a hidrogén nemhogy gátol, hanem elősegít, és aztán egy maximum után kezdődik el ez a gátló hatás. Eredményeimet 1972-ben publikáltam, majd továbbfejlesztettem. Az intézetben radioaktív izotópokat használtam a kimutatásukra, efelett egy kicsit eljárt az idő. A mai technikával nem radioaktív izotópokkal minden sugárveszély nélkül lehet mindezt megcsinálni.

– Nem esett szó a családjáról...

– Egy fiam és egy lányom van, a '60-as években születtek. A fiam jelenleg a műszaki egyetemen docens. Ő azon ritka emberek közé tartozik, akik tizenkét év után visszatelepültek Magyarországra. Azt mondta, hogy a fizetése ugyan töredéke az uniós béreknek, de a szakmai perspektívái itt sokkal nagyobbak, mint kint. Ott egy szerződeshosszabbítgatásos vendégmunkás volt, itt pedig egy megbecsült tanár. A lányom az Egyesült Államokba ment férjhez, orvos. □

A Könyves felújított épülete 2004-ben

Könyvek a múltból

Az aranykapitány, Papp Navarovszky László (1933–1996) Újpesten nőtt fel. A Könyves Kálmán Gimnáziumban érettségizett, majd az ELTE-n orosz-történelem szakos tanári diplomát szerzett. Már 12 évesen az Újpesti Munkás Sakk-kör igazolt játékosa lett, később a Chinoin csapatában játszott. Játékosként nemzetközi mester címig jutott, majd szakfelügyelő, vezető, mesteredző lett. Legnagyobb sikerét 1978-ban, a válogatott csapatkapitányaként érte el, amikor a magyar férfi-csapat a sakkolimpián aranyérmet szerzett. A Jakobecz László szerkesztette könyvben versenyzőtársai, tanítványai emlékeznek meg színes egyéniségéről, változatos életéről.

Jótek, azaz Verbényi József tanár úr, a Könyves Kálmán Gimnázium nyugalmazott tanára 2004. június 2-án ünnepelte 80. születésnapját. Ez alkalomból a Verbényi József Öregdiák Baráti Kör különleges meglepetést készített. Egy közel 120 oldalas kis kötetben emlékeznek az „áldott bukfencmesterre”. Stílusosan két sportember, Fericsán Kálmán és Hencsei Pál szerkesztette a könyvecskét, mely a Nevelő Éveink sorozat első köteteként jelent meg.

Az emlékkönyv interjút, életrajzot és a Könyves kosárlabdás-múltjának történetét tartalmazza a főszereplő tollából. A visszaemlékezések sorában tanítványok és egykori kolégák személyes élményeit olvashatjuk.

Berda József szülőháza

Május 27-én emléktáblát avattak Angyalföldön, Berda József költő szülőházának helyén, a XIII. kerület, Váci út 140. szám alatti irodaház falán. A költőre Rába György költő, író, műfordító, a kerület díszpolgára emlékezett.

Székely feszület

Június 7-én új köztéri keresztet szenteltek fel az újpesti Tanoda téren. A gyergyótekerőpatiki székely fadaragók munkáját a Szent János Katolikus Általános Iskola előtt emelték.

Tisztújítás

Augusztus 1-jétől dr. Sallai János tölti be az Újpesti Helytörténeti Alapítvány kuratóriumának elnöki tisztét. A kuratórium összetétele változatlan.

„Könyves”-emlékhelyek

Augusztus 28-án került sor azoknak az emléktábláknak az avatóünnepségére, amelyeket az Attila utcában, a Bródy Imre Gimnázium és a Venetianer utcai Éltés Mátyás Általános Iskola falán helyeztek el az N. J. Pro Homine alapítvány. Ebben a két épületben működött 1905-től az újpesti községi főgimnázium, 1909-től pedig az Újpest Magyar Királyi Állami Főgimnáziuma. A második tábla arról is megemlékezik, hogy az 1911/12-es tanévben itt tanított Babits Mihály.

Wolfner Lajos emlékére

Augusztus 29-én emléktáblát avatott az Újpesti Közművelődési Kör Wolfner Lajos gyáros, Újpest díszpolgára tiszteletére. Szász György szobrászművész alkotását a József Attila u. 4-6. szám alatt, az egykori Wolfner Bőrgyár (ma MEO Kortárs Művészeti Gyűjtemény) falán helyezték el.

Újpestért díj

Az Újpesti Városnapok keretében került sor az önkormányzat által adományozott kitüntetések átadására. Városvédő és helytörténeti tevékenységéért Újpestért díjban részesült Iványi János, lapunk állandó munkatársa és Iványiné Konrád Gizella, a szerkesztőbizottság tagja, az Újpest lexikon szakszerkesztője. Ugyancsak Újpestért díjat vehetett át Kurucz György, egykori motorversenyző, örökös magyar bajnok. A kitüntetéseket dr. Derce Tamás polgármester nyújtotta át.

Szeptemberi számunkban az 1., 5., 12., és 13. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.